

KUTADGU BİLİĞ'DEN HAREKETLE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ARAPÇA ALINTI KELİMELER ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN*

ÖZET

Türkçe, tarihi boyunca birçok dille etkileşim içine girmiştir. Bu etkileşimin neticesinde, Türkçe değişik dillerden kelimeler almış ve değişik dillere pek çok kelime vermiştir. Türkçenin etkileşime girip çok sayıda kelime aldığı dillerin başında Arapça gelmektedir. Bu iki dilin ilişkileri İslam'ın Türklerce kabulünden sonra başlamıştır. İslamî Türk Edebiyatı'nın ilk ürünü sayılan Kutadgu Bilig Arapça alıntı kelimelerin Türk dilinde yoğun olarak ilk tanıklandığı eser olması nedeniyle Türk yazı dillerinde Arapça alıntı kelimelerin tarihini Kutadgu Bilig'den başlatmak gerekir. Bu çalışma, modern Türk yazı dillerindeki Arapça alıntı kelimelerin durumunu Kutadgu Bilig'den hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Çağdaş Türk Lehçeleri, Arapça Alıntı Kelimeler, Kutadgu Bilig

A COMPARISON OF ARABIC LOAN WORDS IN CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS CONSIDERING KUTADGU BILIG AS A STARTING POINT

SUMMARY

Turkish has been in mutual influence with various languages during its own history. As a result of this mutual influence Turkish has taken words from various languages and has given them many words. Arabic is the main language which Turkish has been in mutual influence. The relation of these two languages started after Turks converted to Islam. Became Kutadgu Bilig, which is considered as the first product of Islamic Turkish Literature, is the first work in which Arabic loanwords are densely observed in Turkish language, the history of Arabic loanwords in Turkish written languages should be started from Kutadgu Bilig. This study tries to reveal the situation of Arabic loanwords in modern Turkish dialects considering Kutadgu Bilig as a base.

Key words: Turkish Languages, Modern Turkish Dialects, Arabic Loanwords, Kutadgu Bilig

1. Giriş

Joseph von Hammer-Purgstall tarafından İstanbul'dan alınıp Viyana Saray kütüphanesine bağışlanan Uygur harfli nüsha üzerine 1870 yılında Ármin Vámbéry tarafından “*Uigurische Sprachdenkmäler und das Kutadgu Bilik*” adlı çalışmanın yayınından bu yana, Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig adlı eseri, çok değişik yönleriyle incelenegelmektedir. R. Rahmeti Arat Metin ve Tercüme ciltleriyle eserin nüsha farklılıkları ve tercümesini tam bir bilim adamı bilgeliğiyle ortaya koymuş, daha sonraki araştırmalar genelde bu eserler temelinde gelişmiştir.

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne
Elmek: levdogan@mynet.com

Eserin indeksi Arat'ın ölümünden sonra çalışma arkadaşları tarafından tercümesi esasında ve kendinin düzenlediği gramatikal indeks sırasına göre incelenmiş ve “Reşit Rahmeti Arat” adıyla yazarın söz konusu eser üzerine incelemelerinin son halkası olarak “Kutadgu Bilig III İndeks”¹ adıyla yayımlanmıştır. Bu dizin çalışması üzerine Semih Tezcan tarafından bir eleştiri yazısı² yayımlanmış ve çalışmalar bir ölçüde bütünlenmiştir.

Kutadgu Bilig üzerine yapılan çalışmalar, hacimli bir bibliyografya oluşturacak nispette ise de bu çalışmaların eserin Türk dili, edebiyatı, kültürü bakımından sahip olduğu kıymete oranla, yeterli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Kutadgu Bilig'in ilginç özelliklerinden biri de Türk dilinin Arapça ile başladığı ilişkilerin tanıklandığı ilk eser olmasıdır. Türklerin İslam'ı kabulünden sonra bu dilden Türkçe'ye pek çok kelime geçmiştir. Arapça'dan geçen kelimeler Türk yazı dillerinin çoğunda değişik yoğunlukta da olsa halen kullanılmaktadır.

Türkolojinin bilimsel bir saha olmasından bu yana yapılan çalışmalarda dil ilişkileri, alanındaki incelemelerin oldukça fazla bir yekûn tuttuğu görülecektir. Bu çalışmalardan bazıları, Doerfer'in “Turkische und Mongolische Elemente im Neupersischen”i gibi, bu alanın anıtsal eserleri arasında değerlendirilmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, bünyesindeki Türk halklarının bir kısmının bağımsız devletler kurması, öteki kısmının da Komünizm dönemindeki baskılardan sıyrılması ile ortaya tarih içinde çeşitli sebeplerle dilleri ayırışan, Sovyet döneminde de kimi yollarla bilinçli bir şekilde ayrıştırılan bu halkların bir araya gelmeleri, hem kendi aralarında hem de Türkiye ile ilişkiler kurma ortamını doğurmuştur. Bu durum, beraberinde anlaşma dili sorununu ortaya çıkarmış, bunun üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Görüşlerden biri ve en ilginç, halen tartışılmakta olan “Ortak Dil” tezidir.

“Ortak Dil” iddiasına göre, dilciler bir araya gelerek, temel referansı Türkçe olmak üzere, Türk lehçelerinden bir söz varlığı meydana getirmelidir. Bunun dışında lehçelerden ortaklıklar esasında ortak bir gramer vücuda getirmek de tezin gerçekleşmesinde bir yol olarak dile getirilmiştir. Daha önceleri dünya milletleri arasında iletişimi sağlaması amacıyla değişik kişilerce birkaç “yapma dil” denemesinde bulunulmuştur³. Şüphesiz bu dillerden en tanınanı Esperanto'dur. Polonyalı Dr. L.L. Zamenhof tarafından geliştirilen bu yapma dil, doğal olarak yaygınlık kazanmadı ve bilim tarihi açısından bir kayıt olarak kaldı.

¹ Arat, Reşit Rahmeti (1979) *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul

² Tezcan, Semih (1981) “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine” Türk Tarih Kurumu Belleten, Cilt: XLV/2 Sayı: 178 S.23-79. Ankara

³ Yapma dillerden bazıları: Esperanto; Volapük; Ido; Universal; Occidental; Bâlibilen ... gibi.

Türk halkları için öngörülen “Ortak Dil” iddiasının kaderinin “Esperanto”dan farklı olmayacağı açıktır. Aralarındaki önemli fark, birinin dünya dillerinden, diğerinin de genel Türk dilinden karma olmasıdır. Yine de bu durum dilin özelliklerinden biri olan tabii ilkesinin zorlanması ile oluşturulacağı için Esperanto’nun tanımında yer alan diller arası özellik “Ortak Türk Dili”nde lehçeler arası olarak görülmektedir.

Türk halkları arasında anlaşmayı sağlamak üzere izlenecek en bilimsel yol, Türk yazı dillerinden birinin seçilip bir prestij lehçesi olarak öğretilmesi ve kullanılması olacaktır. Bu lehçenin seçiminde elbette ki pek çok ölçüt tespit edilebilecekse de tercih noktasında öne çıkan ilk hususlar, konuşur sayısı ve edebî gelenek olmalıdır. Bu hususta, bir takım ayrıntılara göre incelemeler gerekse de, ilk bakışta ortak lehçe olarak Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi öne çıkmaktadır.

Gerçekten Türk lehçeleri arasında, ses olayları farklılıkları mazur görülerek, hacimli bir ortak sözcük varlığı yok mudur? Türk halklarının din konusunda temel tercihinin İslam olduğu düşünülünce, söz varlığı alanında bir tür ortaklığı daha düşünebiliriz. Bu kelimeler, Arapça alıntılardır.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi, Türklerin İslam kültür dairesine girmesinden sonra, elde mevcut olan ilk eserin Kutadgu Bilig olması sebebiyle, Arapça alıntılarının ilk aranması gereken yer, bu eser olmalıdır. Biz bu çalışmamızda, “Türk kelime hazinesi içinde Arapça alıntı kelimelerin durumu nedir?” sorusunun cevabını, Kutadgu Bilig’teki veriler esasında, modern Türk yazı dillerinin belli başlıları içinde aramaya çalışacağız.

2. Çalışmada izlenen yöntem

Çalışma, tarama yöntemiyle oluşturulmuştur. Öncelikle, Kutadgu Bilig’deki Arapça alıntı kelimeleri Oğuzhan Durmuş tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden⁴ alıp ayıklayarak madde başı yaptık. Bu madde başlarında, ilk olarak kelimenin Kutadgu Bilig’de geçmiş olduğu biçim alınmış, ardından kelimenin kaynak dildeki orijinal imlâsı parantez içinde yazılmış⁵, Türkiye Türkçesindeki anlamı verilmiş en son olarak da parantez içinde kelimenin eserdeki sıklığı belirtilmiştir.

Modern lehçelerdeki şekiller, kaynakçada belirtilen sözlüklerden taranmış ve taranan lehçelere göre alfabetik olarak **Az.** Azeri Türkçesi; **Bşk.** Başkurt Türkçesi; **Gag.** Gagavuz Türkçesi; **Krç.** Karaçay Türkçesi; **Kzk.** Kazak Türkçesi; **Kır.** Kırgız Türkçesi; **Özb.** Özbek

⁴ Durmuş, Oğuzhan (2003) *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde Arapça Alıntı Ögeleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

⁵ Kutadgu Bilig’deki şekil, kaynak dilde aynı fonetik değerde geçiyorsa, parantez içinde yazılmamıştır.

Türkçesi; **Tat.** Tatar Türkçesi, **Trk.** Türkiye Türkçesi; **Tkm.** Türkmen Türkçesi; **Uyg.** Yeni Uygur Türkçesi kısaltmalı şekilleriyle verilmiştir. Yeri geldiğinde örneklik teşkil etmesi bakımından **Çuv.** kısaltmasıyla Çuvaşça şekiller de belirtilmiştir.

Tarama yapılırken besmele, selamlama gibi Arapça kalıp şeklinde sözler karşılaştırmaya tabi tutulmamış, ancak kaynak eserde geçmesi bakımından sıralamaya alınmıştır. Yine kimi kelimelerin Arapça çokluk biçimli şekillerin de - teklik şekilleri varsa - bu karşılaştırmada dikkate alınması gerekmemektedir.

3. Kutadgu Bilig'deki Arapça Alıntılar ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumları

A

abdāl: abdal, derviş, tarikat ehli; **KB** ebdal e. 3563 (1);
Az. abdal; **Trk.** abdal; **aptal;** **Uyg.** abdal

ʿabid: (ʿābid) ibadet eden, tapan, tapınan ; **KB** ʿa. 6385 (1)
Az. abid; **Uyg.** abit

ʿabir: (ʿabīr) güzel koku ; **KB**ʿa. bürkir- 4892 (1)

ʿaceb: hayret, taaacüb, şaşma; **KB** ʿa. 5270 (2)
Az. ācāib, eceb; **Bşk.** gājāp, gājayıp; **Kzk.** gājap, gājayıp; **Kır.** acayıp, acap; **Özb.** ācāyib; **Tat.** gacep, gaceyêp;
Trk. Acaba; **Tkm.** acaayıp; **Uyg.** acayıp, ecep

ʿaciz: (ʿāciz) aciz, iktidarsız, zayıf, kudretsiz ; **KB**ʿa. bol- 5476 (1); ʿacizlik A+T kuvvetsizlik, acizlik ; ʿa. 391 (1)
Az. āciz, aciz; **Özb.** āciz ; **Tat.** gaciz; **Trk.** aciz; **Tkm.** eciz, ecīz; **Uyg.** aciz

adam: (ādem) adam, kişi; **KB** ʿilim a.-ı C 58 (1)
Az. adam; **Çuv.** etem ; **Gag.** adam; **Krç.** adam; **Kzk.** adam; **Kır.** adam; **Tat.** adem ; ademi
Trk. adam; **Tkm.** ādam; **Uyg.** ādem

ʿaded: sayı, aded; **KB** ʿa. cezri kı1- 2633 (2)
Az. eded; **Tat.** gadet

ademi: (ādemī)A.+F. insanoğlu ; **KB** 6332 (1)

ʿadil: (ʿādil) adaletli, doğru olan; **KB** ʿa. 3351 (6);
Az. ādil, adil; **Bşk.** gāzil; **Krç.** adil; **Kzk.** ādil; **Kır.** adil; **Özb.** ādil; **Tat.** gadêl; **Trk.** adil; **Tkm.** ādil; **Uyg.** adil

ʿadl: adalet, doğruluk; **KB** ʿadl C13 (4)
Az. edl; **Krç.** adil(lık); **Kır.** adil

afyet: (ʿāfiyet) afiyet, sıhhat; **KB** ʿa. B66 (1)
Az. āfiyāt, afiyet; **Trk.** Afiyet; **Uyg.** apiyāt, apiyet

aḥır: (āḥir) son, sonunda, nihayet ; **KB** a. 233 (48); a. bol- 6489 (1)
Bşk. aḥır; **Krç.** ahır; **Kzk.** akır; **Kır.** akır; **Özb.** āḥır; **Tat.** aḥır ; **Trk.** ahir; **Tkm.** āḥır; **Uyg.** aḥır

aḥlam: (aḥlām) ç. Rüya; **KB** aḡaş-u a. 6015 (1)

ʿaql: akıl; **KB** ʿaql ʿa. A 30 (1)

Az. ağıl; **Bşk.** akıl; **Krç.** akıl; **Kzk.** aqıl; **Kır.** akıl; **Özb.** aql; **Tat.** akıl; **Trk.** akıl ; **Tkm.** akıl; **Uyg.** éqil

‘akıbet: (‘ākıbet) akıbet, son, nihayet; **KB** ‘a. 357 (1)

Az. āğıbāt; **Kır.** akıbet; **Özb.** āqıbāt; **Trk.** akıbet; **Uyg.** akıvāt, akıvet;

‘alem: (‘ālem) alem, kainat ; **KB** ‘a. törüt- “dünya yaratmak” 2227 (1); ‘a.-ıg törüt- 125 (1)

Az. alem; **Bşk.** ğälām; **Gag.** alem; **Krç.** alam; **Kzk.** älem, ğalam; **Kır.** ālam, alam; **Özb.** ālām; **Tat.** galem, elem; **Trk.** alem; **Tkm.** älem; **Uyg.** alem

‘alem: bayrak, sancak; **KB** ‘a. 2346 (2)

Az. elem; **Krç.** alam; **Trk.** alem; **Uyg.** elem(dar)

‘alevi: (‘alevī) Alevi, Ali ile Fatma neslinden olanlar **KB** ‘a.-ler birle katılım- C57 (2)

‘aleyhi’s-selam: selam onun üzerine olsun **KB** yalavaç ‘a. II (1)

‘aleyk: senin üzerine olsun **KB** ‘a. al- “selam almak” 5058 (1); ‘a. bir- “selama cevap vermek” 5036 (1)

‘alim: (‘ālim) alim, bilgin; **KB** ‘a. 4346 (6); (bilge ‘a.-ler) 4341 (2)

Az. ālim, alim; **Bşk.** ğälim; **Kzk.** ğalım; **Kır.** ālim, alim; **Özb.** ālim; **Tat.** galim; **Trk.** alim; **Tkm.** alım; **Uyg.** alim

‘am: (‘āmm) avam, halk, ahali **KB** ‘a. 4320 (5)

aman: (emān) aman, emniyet; **KB** a. 5056 (3); a. bir- 5058 (2)

Az. aman; **Gag.** aman; **Kır.** aman; **Tat.** eman; **Trk.** aman; **Tkm.** aman; **Uyg.** aman;

‘amel: iş, hareket, çalışma; **KB** ‘a. 6271 (1)

Az. emel; **Kır.** amal; **Tat.** gamel; **Trk.** amel; **Tkm.** amal; **Uyg.** emel

‘amil: (‘āmil) yapan, işleyen; **KB** ‘a. bol- 2494 (1)

Az. amil; **Trk.** amil; **Uyg.** amil

ammâ: ancak, şu kadar ki, kaldı ki; **KB** emmâ e. A25 (1)

Az. amma, emma; **Gag.** ama; **Krç.** amma; **Kır.** amma; **Özb.** ämmâ; **Tat.** emma; **Trk.** ama; **Tkm.** ämmä; **Uyg.** amma, emma

‘arabça: A+T Arapça, Arap dili **KB** ‘a. B73 (1)

‘arş: göğün en yüksek tabakası, 9. felek **KB** ‘a. 24 (3)

Trk. arş

‘aşhab: (aşhāb) sahipler **KB** ‘a. (‘a. -ı res) 6551 (1)

aşıl: (aşl) asıl, esas, soy, neseb; **KB** a. 299 (29)

Az. äsil, esl; **Bşk.** asıl; **Gag.** aslı; **Krç.** asıl; **Kzk.** asılı; **Kır.** asıl; **Özb.** asl; **Tat.** asıl; **Trk.** asıl; **Tkm.** asıl; **Uyg.** asil, esil (ésil)

aşlı: (aşlī) aslı, asıl olan; **KB** a. 108 (12); a. -sı (kişi a.) 4284 (1)

Az. esil; **Gag.** aslı; **Krç.** asıllı ; **Trk.** aslı; **Uyg.** esli

‘ata: (‘atā) bağış, ihsan, atıye; **KB** ‘a. 5888 (4); ‘a. bir- 3058 (1)

Az. eta; **Uyg.** ata

‘atik: (‘atīk) eski, kadim (sahabenin en eskisi olan Ebu bekir Sıddık’ın lakabıdır.) **KB** ‘a. 51 (1)

Az. etiğ(le-); **Uyg.** étik, etik

ayat: (âyât) alâmetler **KB** a. bir- 4370 (1)

ayb: ayıp, kusur; **KB** a. 534 (15); a. 230 (4); a.-suz 249 (1); a. bol- 362 (1)

Az. ayıb, eyib; **Bşk.** gâyip; **Gag.** ayıp; **Krç.** ayıb; **Kzk.** ayıp; **Kır.** ayıp; **Özb.** äyb; **Tat.** gayêp; **Trk.** ayıp; **Tkm.** ayıp; **Uyg.** äyip, eyp, éyip

aybet: dedikodu, çekiştirme; **KB** a. 505 (10)

Az. gıybât; **Bşk.** gâybât; **Kzk.** gaybat; **Kır.** gıybat, kaybat; **Özb.** gıybât; **Tat.** gaybet; **Trk.** gıybet; **Tkm.** gıbat; **Uyg.** geyvât

azab: (‘azâb) azap, işkence, keder; **KB** a. 3332 (2); a.-ka kork- 3651 (1)

Az. ezab; **Bşk.** gâzap; **Krç.** azab; **Kzk.** azap; **Kır.** azap; **Özb.** äzâb; **Tat.** azap, gazap; **Trk.** azap; **Tkm.** azap; **Uyg.** azap

azğas: karışık (rüyalar); **KB** a. (a. -u ahlâm) 6015 (1)

aziz: (‘azîz) aziz, kıymetli; **KB** a. 1247 (7); a. rağ A12 (1); a.-rek 2853 (1)

Az. äziz, eziz; **Kır.** aziz; **Tat.** gaziz; **Trk.** aziz; **Uyg.** eziz, éziz;

azze ve celle: aziz olsun **KB** a. A1 (3)

B

bab: (bâb) bab, bölüm, fasıl ; **KB** b. C1 (82)

Az. bab; **Kzk.** bap, bab; **Özb.** bâb; **Trk.** bab; **Uyg.** bap

bañil: (bâñil) hasis; **KB** b. ÷ol- “helalleşmek” 1518 (1)

Az. beñil; **Tat.** behil; **Tkm.** bahîl; **Uyg.** béxil

bañi: (bâñî) baki, ebedi; **KB** b. C50 (1)

Kzk. bagiy; **Kır.** baki; **Trk.** baki; **Tkm.** bākı; **Uyg.** bañiy

balğam: balgam; **KB** b. 6014 (1)

Gag. balgan; **Trk.** balgam

ba’z ı: (ba’z) bazı; **KB** b. A21 (1)

Az. bääzi, be’zi; **Kzk.** bağzı; **Özb.** bā’zi ; **Tat.** begzê; **Trk.** bazı; **Uyg.** bezi

bedel: bedel, karşılık; **KB** b. kıl- 3563 (1)

Kzk. bedel; **Kır.** bedel; **Trk.** bedel ; **Uyg.** bedel

beña: (beñā) beka ; **KB** b. 397 (2); b.-sız 193 (1)

Kır. bakı; **Trk.** beka ; **Uyg.** bañiy

bela: (belâ) bela; **KB** b. 932 (15)

Az. bälâ, bela; **Bşk.** bälâ; **Gag.** bela; **Krç.** palah, pelah, balah; **Kzk.** päle, bäle; **Kır.** balê, bala
Özb. balâ; **Tat.** bela; **Trk.** bela ; **Tkm.** belâ; **Uyg.** bala, bala-kaza,bala (bela)

belâgat: (belâgat) belagat; **KB** b. 2695 (1)

Az. belağet; **Trk.** belagat;

berat: berat (rütbe, nişan verildiğini bildiren ferman); **KB** b. 5246 (1)

Kır. barat; **Trk.** berat

beyan: (beyân) beyan, açıklama; **KB** b.-ı kılın- C63 (2); b.-ın ay- B64 (1)

Az. beyân, beyan; **Gag.** biyen; **Kzk.** bayan; **Kır.** bayan; **Özb.** bayân; **Tat.** beyan; **Trk.** beyan

Tkm. beyân; **Uyg.** bayan

beyit: (beyt) beyit; **KB** b. 586 (19); b. ay- 2657 (5)

Az. beyt, béyt; **Bşk.** bāyit; **Kır.** beyt; **Özb.** bāyt; **Tat.** beyêt; **Trk.** beyit; **Tkm.** beyt; **Uyg.** beyt, béyt

beyt: ev ; **KB** b. (ehl-i b.) 4339 (1)

Az. béyt

bina: (binā) bina, ev, yapı; yapma, kurma; **KB** b. kılm- A29 (1)

Az. binā, bina; **Bşk.** bina; **Gag.** bina; **Özb.** binā; **Tat.** bina; **Trk.** bina ; **Tkm.** binā ; **Uyg.** bina

bismi'llaḥi'r-raḥmani'r-raḥim: “esirgeyen ve bağıslayan Allah'ın adıyla” manasında bir söz **KB** b. S.1 (2)

bi-vefa: (bī-vefā) F.+A. vefasız **KB** b. 716 (2)

birc: kale, hisar **KB** b. 834 (3)

Az. burc; **Kzk.** murje; **Trk.** burç

C

cebir: (cebr) cebir; **KB** c. (cebr ü muḳabel) 4382 (1)

Az. cābr, cebr; **Bşk.** yābir; **Kzk.** jābir; **Kır.** cabır ; **Özb.** cābr; **Tat.** cebêr; **Trk.** cebir ; **Uyg.** cebir

cefa: (cefā) firak ve hicranda bırakma, vefasızlık, cevr, eza; **KB** c. 1244 (17); c. kel- 6517 (2); c. kılm- 716 (16); c. ur- 6467 (1); c.-lıg c. 2876 (3); c.-sız c.105 (1);c.-çı 1092 (9), c.-çı bol- 2195 (1);

Az. cāfā, cefa; **Kzk.** japa; **Kır.** capa; **Özb.** cāfā; **Tat.** cefa; **Trk.** cefa ; **Tkm.** cefā, cepā; **Uyg.** capa

cem: toplama, biriktirme ; **KB** c. u tefriḳ c. 5588 (5); c. kılm- 5486 (1)

Az. cem; **Kır.** cam; **Trk.** cem ; **Tkm.** cem; **Uyg.** cem

cemal: (cemāl) güzellik, hüsn, yüz güzeliği; **KB** c. 91 (1) c. 258 (1)

Az. camal; **Kır.** camal; **Trk.** cemal ; **Uyg.** camal

cevab: (cevāb) cevap; **KB** 1907 (168); c. bir- 1006 (4); c. kılm- 2648 (5); c.-in kılm- 3452 (1)

Az. cavab; **Bşk.** yavap; **Gag.** cuvap; **Krç.** cuvap; **Kzk.** javap; **Kır.** cōp; **Özb.** cāvāb; **Tat.** cavap; **Trk.** cevap ; **Tkm.** coğāp; **Uyg.** cavap

cevr: haksızlık edip incitmek, eza, cefa, sitem **KB** c. 6603 (1)

cevr: kök, asıl **KB** c. 2633 (2)

cūlab: (A < F. gül-ab) gül suyu **KB** c. 1060 (3)

cūlengbin: (A< F. gül-engübin) bal ile gül yaprağından bir cins tatlı **KB** c. 2904 (2)

D

da'vi: (dāvi F< A. da'vā) dava, iddia; **KB** d. 1895 (1); d. kılm- 811 (2)

Az. dāva, dava ; **Bşk.** dāgvā; **Gag.** dava; **Kzk.** dava ; **Kır.** dō, doo; **Tat.** degva, dau; **Trk.** dava; **Tkm.** dā'vā; **Uyg.** dāva, dava

devat: (devāt) divit, kalem koymak için uzun madeni sapı ve ucunda bir de hokkası bululan alet; **KB** d. 3187 (3)

Az. devat ; **Kır.** dōöt; **Trk.** divit

devlet: baht, talih, saadet, devlet, ikbal ; **KB** d. 65 (81); d. atan- 69B (1); d. bol- 5749 (1); d. yi- 5759 (1)

Az. dövlät; **Bşk.** dāvlät; **Gag.** devlet; **Krç.** davlet ; **Kzk.** dāvlet; **Kır.** döölöt ; **Özb.** dāvlät; **Tat.** devlet; **Trk.** devlet ; **Tkm.** dövlet; **Uyg.** dāvlät

din: (dīn) din; **KB** d. 59 (29)

Az. din; **Bşk.** din; **Gag.** din; **Krç.** din; **Kzk.** din; **Kır.** din; **Özb.** din; **Tat.** din; **Trk.** din ; **Tkm.** dīn; **Uyg.** din

duʿa: (duʿā) Allah'a yalvarma, niyaz; **KB** 459 (38); d. artur- 3059 (2); d. bol- 5491 (1); d. kıl- 1039 (1); d.-çı A+T. 3731 (2); d.-çı bol- 3697 (3)

Az. duā; **Bşk.** doğa; **Gag.** dua, duva; **Krç.** duva; **Kzk.** duğa, duğa, dua; **Kır.** duba ; **Özb.** duā

Tat. doga; **Trk.** dua ; **Tkm.** doğā; **Uyg.** dua

dünya: (dünyā) dünya, alem; **KB** d. 64 (245); d. yi- 5759 (1)

Az. dünya; **Bşk.** dönya; **Çuv.** tınçe ; **Gag.** dünne; **Krç.** duniya; **Kzk.** dünya, düniye; **Kır.** düniyö, düynö; **Tat.** dönya; **Trk.** dünya ; **Tkm.** dünyā; **Uyg.** dunya

E

ebvab: (ebvāb) bablar, bölümler **KB** e. (fihristü'l-ebvab) S11 (1)

ecel: ecel, muayyen vade, ömrün sonu, hayatın son anı; **KB** e. 1232 (5); e. tut- 1118 (3); e.-siz: A+T baki, ecelsiz 2289 (1)

Az. äcäl; **Bşk.** äjäl; **Gag.** ecel; **Krç.** acal; **Kzk.** ajal; **Kır.** acal, ecel; **Özb.** äcäl; **Tat.** ecel; **Trk.** ecel; **Tkm.** acal; **Uyg.** äcäl, ecel

edeb: terbiye, ahlak, güzelliği, haya; **KB** e. 4506 (5)

Az. ädâb, edeb; **Bşk.** äzâp; **Krç.** adeb; **Kzk.** ädep; **Kır.** adep; **Özb.** ädâb, ädâb; **Tat.** edep; **Trk.** edep; **Tkm.** edep; **Uyg.** ädâp, edep

edebü'l-müluk: edebü'l-müluk (Çinlilerin Kutadgu Bilig'e verdikleri ad) **KB** e. A.19 (2)

ehl-i beyt: Hz. Peygamberin yakınları **KB** e. 4339 (1)

Az. ehl-i beyt

Trk. ehl-i beyt

emanet: (emânet) emanet ; **KB** e. 1720 (9)

Az. emanet; **Bşk.** amanat; **Gag.** amaanet; **Krç.** amanat ; **Kzk.** amanat; **Kır.** amanat; **Özb.** ämânät; **Tat.** emanet; **Trk.** emanet; **Tkm.** amanat; **Uyg.** amanät, amanet

emaret: (emâret) emirlik, beylik, hakimiyet; **KB** e. B36 (1)

Trk. emaret

emin: (emīn) emin, emniyet; **KB** e. 5532 (1)

Az. emīn; **Krç.** iynam; **Kır.** emīn; **Özb.** ämīn; **Trk.** emīn ; **Tkm.** emīn; **Uyg.** ämīn, emīn

emr: emir, buyurma, buyruk; **KB** e.-ü maʿruf 6472 (1)

Az. emr; **Bşk.** ämir; **Gag.** emir; **Kzk.** ämir, amir; **Kır.** amır; **Özb.** ämr; **Tat.** emêr; **Trk.** emir; **Tkm.** emir; **Uyg.** ämir, emir

emşal: (emşāl) benzer, eş; **KB** e. A9 (1)

Az. emsal; **Trk.** emsal

enisü'l-memalik: (enīsü'l-memālik) enisü'l-memalik (Maçinlilerin Kutadgu Bilig'e verdikleri ad) **KB** e. B28 (1)

esbab: (esbāb) sebepler **KB** e. B36 (1)

Az. esbab

Trk. esbap

esir: (esīr) esir, tutsak, kul, köle; **KB** e. 2479 (3)

Az. esir; **Gag.** esir; **Krç.** cesir; **Kzk.** esir ; **Özb.** äsir; **Tat.** esir; **Trk.** esir; **Tkm.** yesīr ; **Uyg.** äsir, esir

eş'ar: (eş'ār) şiirler, **KB** e. A10 (1)

Az. eş'ar

ezel: ezel, başlangıcı olmayan, önceliksiz ; **KB** e. 1232 (4)

Az. ezel; **Kzk.** ejelgi, ezel; **Kır.** ezel, ezelki; **Özb.** äzäliy; **Trk.** ezel; **Uyg.** äzälgi, ezel

F

fal: (fâl) iyi talih, baht ; **KB** f. 4027 (4); f. kılin- 2468 (1)

Az. fal; **Bşk.** fal; **Kzk.** bal; **Kır.** bal; **Özb.** fâl; **Tat.** fal; **Trk.** fal; **Tkm.** pâl ; **Uyg.** pal

fani: (fânî) zeval ve fena, yok olucu ; **KB** f. C50 (1)

Az. fani; **Bşk.** fani; **Kzk.** fâniy, panıy; **Özb.** fâniy; **Tat.** fani; **Trk.** fani; **Tkm.** pânı; **Uyg.** panıy

farıza: (farīza) farz, lazım, gerek **KB** f. 3239 (1)

farq: fark ; **KB** f. 6622 (1)

Az. fârg; **Kzk.** parıg; **Kır.** bark ; **Özb.** fârq ; **Trk.** fark; **Tkm.** parh; **Uyg.** pârq

faruq: (fâruq) haklıyı haksızdan ayırmakta pek mahir olan (Hz. Ömer'in lakabı) **KB** f. 53 (1)

faşık: (fâşık) Allah'ın emirlerini tanımayan, sapkın, günah işleyen, fesatçı, kötülük eden **KB** f. 5556 (1); f. atan-1334 (1)

Az. fasiğ; **Kırç.** pasık; **Kzk.** pasıq ; **Kır.** basık; **Tat.** fasık'; **Trk.** fasık; **Uyg.** pasik

faşl: fasıl, mevsim ; **KB** f. C4 (3)

Az. fesil; **Bşk.** fesil; **Kzk.** fasl ; **Özb.** fâsl; **Tat.** fasıl; **Trk.** fasıl; **Uyg.** päsıl

fazayil: (fazāyil) fazilet **KB** f. B55 (1)

fazl: fazilet **KB** f. 5053 (19)

felek: gök, sema; **KB** f. 4381 (1)

Az. felek ; **Bşk.** fäläk; **Özb.** fäläk; **Tat.** felek; **Trk.** felek; **Tkm.** pelek; **Uyg.** päläk, pelek

fena: (fenā) yok olma, zeval bulma, bekasızlık; **KB** f. 2 (2)

Az. fena; **Gag.** fena; **Kzk.** fenā; **Trk.** fena ;

fesad: (fesād) bozukluk, soysuzluk, karışıklık ; **KB** f. 2104 (9); f. kııl- 2091 (2); f.-ka katıl- 1334 (3); f.-dın yırağ tur- 1434 (1)

Az. fesad; **Kzk.** fesat; **Özb.** fisqu-fäsād; **Trk.** fesat; **Uyg.** päsät,pesat

feylesuf: (feylesūf) felsefe ile uğraşan, filozof ; **KB** f. 3076 (1)

Tat. filosof; **Trk.** feylesof; **Uyg.** feylisof

fida: (fidā) feda ; **KB** f. kııl- 56 (1)

Az. feda; **Bşk.** fida; **Kzk.** pida, piyda; **Özb.** fidā; **Tat.** fida; **Trk.** feda; **Tkm.** pidā; **Uyg.** pida

firak: (firāk) ayrılık; **KB** f. 6203 (9); f. bol- 6204 (1)

Az. ferağ, firağ; **Tat.** elfirak "ayrılık türküsü"; **Trk.** firak ; **Uyg.** pirak

firaset: (ferāset) zihin uyanıklığı, seri intikal; **KB** f. B50 (1)

Az. feraset; **Kzk.** parasat; **Kır.** parazat; **Özb.** fārāsät; **Trk.** feraset; **Tkm.** parasät; **Uyg.** parasät

fisk: fisk, hak yolundan çıkma, Allah'a isyan etme ; **KB** f. 6455 (2)

Az. fisğ; **Trk.** fisk; **Uyg.** pisik;

fitne: fitne, karışıklık çıkarma ; **KB** f. 6494 (1)

Az. fitne; **Bşk.** fitnâ; **Gag.** fitle(ci); **Krç.** fitna, pitna(çı); **Özb.** fitnâ; **Tat.** fêtne; **Trk.** fitne; **Tkm.** pitne; **Uyg.** pitne

fuka: (fukâ') bir çeşit şerbet **KB** f. 4656 (1)

fuzul: (fuzül) gereksiz, lüzumsuz şey ya da söz; **KB** fuzulluk; A+T “gurur, küstahlık” f. 644 (1)

Az. füzul; **Trk.** fuzulî

G

ğafil: (ğāfil) gaflette bulunan, dalgın ; **KB** ğafilîlik A+T “gaflette bulunma, dalgınlık” C65 (1)

Az. gafil, gefil; **Bşk.** ğafil; **Kzk.** kapıl; **Kır.** kapıl; **Özb.** ğāfil; **Trk.** gafil ; **Tkm.** gāpıl ; **Uyg.** ğapıl, ğapıl

ğaflet: gafillik, dalgınlık; **KB** ğ- 5266 (9)

Az. ğeflet; **Kır.** kapilet ; **Kzk.** kapilet; **Özb.** ğaflät; **Trk.** gaflet; **Tkm.** gaflat; **Uyg.** ğeplet

ğafur: (ğāfūr) mağfiret eden, acıyan **KB** ğ- 6511 (1)

ğam(m): gam, kaygı, keder ; **KB** ğ- 1559 (1)

Az. ğem; **Gag.** gam; **Kzk.** kam, gām; **Özb.** ğam; **Tat.** gam’; **Trk.** gam; **Tkm.** gam; **Uyg.** ğām, ğem

ğarib: (ğarīb) garip ; **KB** ğaribîlik “A+T yabancılık, kimsesizlik” **KB** ğ- 477 (4)

Az. ğerib; **Bşk.** ğaribâ; **Krç.** harib; **Kzk.** karıp-kaser, kârip, ğarip; **Kır.** karıp; **Özb.** ğarib; **Tat.** garip “sakat”; **Trk.** garip; **Tkm.** garîp; **Uyg.** ğerip, ğerip

ğayet: (ğāyet) nihayet, uç, son, sonsuz ; **KB** ğ- A16 (2)

Az. gayet; **Bşk.** ğâyät; **Gag.** kayet; **Kzk.** ğayet; **Özb.** ğâyät; **Tat.** gayet; **Trk.** gayet; **Uyg.** ğayet

ğayib: (ğayb) kayıp, bellisiz ; **KB** ğ- 3300 (1)

Az. ğeyb; **Gag.** kayıp; **Kzk.** ğayıp, kayıp, gayıp; **Kır.** kayıp; **Özb.** ğâyib; **Trk.** gayip ~ kayıp; **Tkm.** gāyip; **Uyg.** ğayip

ğazi: (ğāzī) gazi ; **KB** ğazilîlik: A+T gazilik ğ- 3982 (1)

Az. gâzi, ğazi; **Bşk.** kazıy; **Kzk.** kazıy; **Kır.** kazı ; **Özb.** ğāziy; **Trk.** gazi; **Tkm.** kâzi; **Uyg.** ğazi

H

ħab: (ħabb) hap; **KB** ħ- iç- 6590 (1)

Az. heb; **Trk.** hap

ħaber: haber ; **KB** ħ- bir- 3302 (2)

Az. heber; **Bşk.** ħābār; **Çuv.** hıpar; **Gag.** aber, habar, haber; **Krç.** hapar ; **Kzk.** ħabar, habar; **Kır.** kabar, haber; **Özb.** ħabār; **Tat.** heber; **Trk.** haber; **Tkm.** habar; **Uyg.** ħāvār, hever

ħabeş: siyah ile beyaz arası, koyu esmer renk **KB** ħ- kırtısı 4961 (2)

ħabib: (ħabīb sevgili, Hz. Peygamber; **KB** ħ- 388 (3)

Az. hebib; **Trk.** habib; **Uyg.** hebib

ħac(c): hac ; **KB** ħ- 3982 (1); çığaylar ħ- “Cuma namazı” 3239 (1)

Az. hecc; **Bşk.** ħaj; **Gag.** hac; **Kzk.** kaĵi ; **Kır.** acı ; **Özb.** häc; **Tat.** hac ; **Trk.** hac; **Tkm.** hacı; **Uyg.** hec

ħacet: (ħācet) ihtiyaç, muhtaçlık, zaruret, lüzum, zaruri olan; arzu, dilek ; **KB** ħ- 5879 (5)

Az. hace **Bşk.** ħājät ; **Kzk.** kajet; **Kır.** kacet, acat; **Özb.** häcät; **Tat.** hacet; **Trk.** hacet; **Tkm.** häcat; **Uyg.** hacät

hacib: (hācib) kapıcı, baş mabeynci **KB** h. A28 (50); h. it- 2490 (1); haciblik: A+T “haciplik, kapıcılık” **KB** h. 2492 (5)

had(d): sınıır, hudut ; **KB** 4982 (1)

Az. hedd; **Kzk.** had; **Özb.** hād; **Tat.** het ; **Trk.** had~hat; **Tkm.** het; **Uyg.** hāddi, heddi

hak(ķ): hak, hakikat, doğru, gerçek ; **KB** h. 53; h. öte- 3065 (1); h. tegür- 2974 (1); h. yitür- 2403 (1); h.ıñnı öte-1560 (2)

Az. heğg, hağg; **Bşk.** hak; **Gag.** hak; **Krç.** hak; **Kzk.** hakı, akı, haq; **Kır.** akı, ak; **Özb.** haq; **Tat.** hak; **Trk.** hak; **Tkm.** hak; **Uyg.** häk, heķ

hakıķat: (hakıķat) bir şeyin doğrusu, asıl, gerçek ; **KB** h. 920 (10)

Az. heğiget; **Bşk.** hākıķāt; **Gag.** hakikat, akikat; **Kzk.** akıykat; **Kır.** akıykat; **Özb.** hākıkat; **Tat.** hakiykat’; **Trk.** hakikat; **Tkm.** hakıkat; **Uyg.** heķıķet

hakim: (hākim) hakim ; **KB** h. 4617 (10)

Az. hakim; **Bşk.** hakim; **Kzk.** hakim; **Kır.** akim; **Özb.** hākim; **Tat.** hakim; **Trk.** hakim; **Uyg.** hakim

hakķu’l-yakin: (hakķa’l-yaķın) insanın kendi nefsinde ispatlanmış bilgi **KB** h. 11 (1)

hal: hal, durum ; **KB** h. 2261 (34); h. bil- 6320 (1); h. bol- 6109 (2); h.-iñ sözle- 5687 (1)

Az. hal; **Bşk.** hal; **Krç.** hal ; **Kzk.** kal, hal ; **Kır.** al-abal, al ; **Özb.** hāl; **Tat.** hel; **Trk.** hal ; **Tkm.** hāl; **Uyg.** hal

halal: (halāl) helal ; **KB** h. 2752 (13); h. bir- 4408 (1); h. bol- 4405 (1); h. yi- 1312 (6)

Az. halal; **Bşk.** hālāl; **Gag.** halal, helal; **Krç.** halal; **Kzk.** adal; **Kır.** adal; **Özb.** hālāl; **Tat.** helel; **Trk.** helal; **Tkm.** halāl; **Uyg.** halal

halayıķ:(halāıķ) yaratılmış olanlar, mahluklar, halk ; **KB** h. 318 (5)

Kzk. halayık; **Tat.** halayk; **Trk.** halayık ; **Uyg.** halayıķ

hali: (hālī) boş; **KB** h. 765 (1)

Az. hali; **Tat.** hali; **Trk.** hali; **Uyg.** hali

halifet: (halīfet) vekil ; **KB** h. 5330 (1)

Az. helife; **Bşk.** hālifāt, hālif; **Kzk.** halifat, halifa ; **Kır.** halifat, halif; **Özb.** halifā; **Tat.** halife, halfe; **Trk.** halife; **Tkm.** halifat, halīf; **Uyg.** halipāt, helipe

halıķ: (hālıķ) yaradan, yaratıcı; Allah ; **KB** h. 692 (1)

Az. haliğ; **Kır.** kalık; **Trk.** halık;

halk: halk, insanlar, kimseler ; **KB** h. (53)

Az. halg, helg; **Bşk.** halık; **Gag.** halk; **Krç.** halk; **Kzk.** halıķ; **Kır.** kalk, kalık; **Özb.** halk; **Tat.** halık; **Trk.** halk; **Tkm.** halk; **Uyg.** hālık, helķ

halva: (helvā) helva ; **KB** h. bir- 3611 (1); h. yi- 3612 (1)

Az. havla; **Bşk.** hālvā; **Gag.** havla; **Krç.** halıva; **Kzk.** aluva, haluva ; **Kır.** halba, kalba; **Özb.** hävlā; **Tat.** helve; **Trk.** helva; **Tkm.** havla; **Uyg.** halva, halva

hamd: hamd, şükür ; **KB** h. A1 (2)

Az. hemd; **Kır.** alkamdu; **Trk.** hamd

hamyet: (hamiyyet) hamiyet; **KB** h. 2314 (1)

Az. hemiyyet; **Trk.** hamiyet;

harab: (harāb) harap olma , **KB** h. B37 (1)

Az. Һараб; **Özb.** Һәрâb; **Tat.** harap; **Trk.** harap; **Tkm.** harâp; **Uyg.** Һарар

Һарам: (Һарâm) haram ; **KB** Һ. 6461 (6); Һ. yi- 5261 (2); Һ.-iğ kod- 6459 (1); Һ.-iğ tir- 3385 (1); Һ.-iğ tut- 6482 (1); Һ.-қа қатил- 1433 (3)

Az. haram; **Bşk.** Һарам; **Gag.** haram; **Krç.** haram; **Kzk.** aram; **Kır.** aram; **Özb.** һәрâм; **Tat.** haram, erem ; **Trk.** haram; **Tkm.** harâm; **Uyg.** Һарам

Һарф: harf; **KB** Һ. B53 (1)

Az. herf ; **Bşk.** Һәrif; **Krç.** harif; **Kzk.** әrip; **Kır.** arıp, arıp ; **Özb.** һәrf; **Tat.** herêf; **Trk.** harf; **Tkm.** harp; **Uyg.** herp

Һариф: (Һарîf) meslektaş; **KB** “rakip” Һ. 2634 (1)

Az. herif; **Trk.** herif

Һарис: (Һарîs) tamahkar, hırslı ; **KB** Һ.-лік “tamahkarlık” 4731 (2)

Az. heris; **Kzk.** һәris; **Tat.** hiris; **Trk.** haris; **Tkm.** harsıdünyä ; **Uyg.** héris

Һас: (Һâşş) has, özel, mahsus; **KB** Һ. Һacib A28 (4); Һ. Һaciblık A27 (1)

Az. Һas; **Bşk.** Һas; **Kzk.** has; **Özb.** Һâs; **Tat.** has; **Trk.** has; **Tkm.** һâs; **Uyg.** Һas

Һасим: (Һашм) hasım, düşman ; **KB** Һ. 3351 (3); Һ. қил- 1433 (3)

Özb. Һasm; **Trk.** hasım

Һаш?: şiddet, kırgınlık **KB** Һ. 3526 (1)

Һашем: maiyet, hizmetkar **KB** Һ. 5152 (2)

Һашмет: haşmet **KB** Һ. 2303 (3)

Az. heşemet; **Özb.** һәşämät; **Trk.** haşmet; **Uyg.** һәşämät

Һат(т): hat, çizgi; yazı ; **KB** Һ. 2694 (6); Һ. bil- 2773 (1)

Az. Һett; **Krç.** hat; **Kzk.** hat; **Kır.** kat ; **Özb.** Һat; **Trk.** hat; **Tat.** hat; **Uyg.** Һet

Һата: (Һатâ) yanlış, yanlışlık; bela, kusur; **KB** Һ. 2267 (2); Һ. bol- 1920 (1)

Az. Һeta, Һata ; **Bşk.** Һata; **Krç.** hata ; **Kzk.** kate, hatä; **Kır.** kata; **Özb.** Һatâ; **Tat.** hata
Trk. hata; **Tkm.** hatâ; **Uyg.** Һata

Һатар: tehlike ; **KB** Һ. 2152 (3); Һ. yaқ- 3686 (1); Һатарlıғ A+T “tehlikeli” 2152 (3); Һ.-liğ bol- 2835 (1)

Az. Һeter ; **Bşk.** Һätär; **Kzk.** keter; **Kır.** katar ; **Özb.** Һatär; **Tat.** heter; **Trk.** hatar ; **Tkm.** hatar
Uyg. Һeter

Һатир: (Һәtir) gönül, kalp; **KB** Һ. 4393 (1)

Az. Һätir, Һatir; **Bşk.** Һätir; **Gag.** hatır; **Krç.** hater ; **Kzk.** hatır ; **Özb.** Һätir; **Tat.** hetêr; **Trk.** hatır; **Uyg.** Һatir

Һава: (hevâ) arzu, heves, istek; **KB** Һ. 1315 (39); Һ. bas- 3937 (4); Һ. bekle- 5759 (1)

Az. hava; **Bşk.** hava; **Kzk.** ava, ave ; **Kır.** aba ; **Özb.** һәvâ; **Trk.** heva; **Tkm.** hovâ, hovâla; **Uyg.** hava

Һавф: korku ; **KB** Һ. 3673 (2)

Az. Һavf ; **Kzk.** kavip; **Özb.** Һavf; **Tat.** hevêf, hafa ; **Trk.** havf; **Tkm.** hovp; **Uyg.** Һävp- Һätarlik

Һайдар: haydar, arslan Hz. Ali **KB** Һ. 6549 (1)

Һайл: takım, zümre; topluluk **KB** Һ. 2323 (1)

Һазер: sakınma ; **KB** Һ. 1337 (1)

Az. hezer; **Uyg.** hezer

hazine: (hazīne) hazine, kıymetli eşyanın ve paranın saklandığı yer ; **KB** h. B13 (13); h. ur- 2714 (5); h. urun-1926 (2)

Az. hazine; **Bşk.** kazna; **Gag.** hazna; **Krç.** hazna; **Kzk.** kazına; **Kır.** kazına; **Özb.** hazinā; **Tat.** kazna / hezine; **Trk.** hazine; **Tkm.** hazīna; **Uyg.** hezinā, ğāznā

hendese: geometri; **KB** h. 2633 (5)

Az. hendese; **Gag.** endeze

hikmet: hikmet; **KB** h. 1198 (2); h. bil- 2698 (1)

Az. hikmet; **Bşk.** hikmät(li hüž); **Kzk.** hikmet ; **Özb.** hikmät; **Trk.** hikmet; **Tat.** hikmet; **Uyg.** hikmet

hıl: (< hayl) takım ; **KB** h. 652 (5); h. bol- 4064 (1)

Uyg. hıl

hıl'at: padişah veya vezir tarafından takdir edilen kimseye giydirilen elbise, itibar **KB** h. B61 (1)

hile: (hīle) hile, tedbir, çare; **KB** h. 1182 (5); h. al- 5735 (1); h. bil- 2327 (1); h. bul- 3443 (1); h. it- B45 (2); hilesiz A+T "hilesiz, tedbirsiz" 1182 (1)

Az. hiylä; **Bşk.** häylä; **Kzk.** ayla; **Kır.** ile; **Özb.** hiylä; **Tat.** heyle; **Trk.** hile; **Tkm.** hīle; **Uyg.** hele, héle

himmet: gayret, emek, çalışma, çabalama ; **KB** h. 411 (13); h. beëtik tut- 5420 (1); h. uluğ tut- 5419 (1)

Az. hümmät, himmet; **Özb.** himmät; **Tat.** himmet; **Trk.** himmet; **Tkm.** himmät; **Uyg.** himmät, himmet

hişar: (hişār) kale; **KB** h. 4546 (1)

Az. hasar; **Trk.** hisar;

hiyanet: (hiyānet) hainlik, hıyanet ; **KB** h. 2011 (4)

Az. heyānet; **Bşk.** hiyanat; **Krç.** hiyanat; **Kzk.** kıyanat; **Kır.** kıyanat; **Özb.** hiyānät; **Tat.** hiyanet; **Trk.** hiyanet; **Tkm.** hiyānat; **Uyg.** hiyanät

huccet: delil; **KB** h. 2129 (1)

Özb. hüccät; **Uyg.** höccät, hüccet

hükema: (hükemā) hakimler, alimler, bilginler **KB** h. A9 (2)

Az. hükema

hüküm: hüküm, emir; **KB** h. 1261 (10); h.-i bil- 1279 (1); h.-i tegür- 3898 (1)

Az. hökm; **Bşk.** hököm; **Krç.** hokum ; **Kzk.** ükim; **Kır.** öküml ; **Özb.** hükm; **Tat.** hökēm; **Trk.** hüküm; **Tkm.** höküm; **Uyg.** höküm

hürmet: hürmet, itibar, ikram ; **KB** h. 2303 (12)

Az. hörmət; **Bşk.** hürmät; **Krç.** hurmet; **Kzk.** kurmet; **Kır.** urmet; **Özb.** hürmät; **Tat.** hörmət; **Trk.** hürmet; **Tkm.** hormat; **Uyg.** hörmət

I

ıyar: (ıyār) ayar ; **KB** ı.-m küēez- 5575 (1)

Az. ayar; **Trk.** ayar

İ

ıbret: ibret, kötü bir hadiseden alınan ders; **KB** ı. B76 (3)

Az. ibret; **Bşk.** ğibrät; **Kzk.** ğybrat; **Kır.** iyarat; **Özb.** ibrät; **Tat.** ğybrət; **Trk.** ibret; **Uyg.** ibret

ıbri: (ıbrī) mezamir, Zebur'un sureleri; İbrani, Yahudi **KB** ı. 78 (2)

ıkbāl: (ıkbāl) baht, talih, saadet ; **KB** i. B65 (1)

Az. ikbāl; **Trk.** ikbal; **Uyg.** éqbal

iklim: (iqlīm < Y.) ülke, diyar ; **KB** i. A16 (1)

Az. ilgim; **Bşk.** ik'lim, klimat; **Kzk.** klimat, iklim; **Kır.** klimat; **Özb.** iklim; **Tat.** ik'lim; **Trk.** iklim; **Tkm.** klimat; **Uyg.** iklim

ilah: (ilāh) tanrı, ilah ; **KB** i.-ī “Allahım, rabbim!” 47 (6)

Az. ilah; **Kzk.** ilahiy, ilāhi; **Özb.** ilāh; **Tat.** ilah; **Trk.** ilah; **Uyg.** ilah

ilel: beylere ve hanlara cevap verilirken kullanılan “evet” manasında söz, “baş üstüne” **KB** i. 1281 (6)

ilim: (‘ilm) ilim, bilme, biliş; **KB** ‘i. 4341 (10); (‘i.-ü kır’an) 6483 (1)

Az. elm; **Bşk.** ğilim; **Kzk.** ğılım; **Kır.** ilim, ğılım; **Özb.** ilm; **Tat.** gıylēm; **Trk.** ilim; **Tkm.** ılım; **Uyg.** ilm, ilim

iman: (imān) iman, inanmak, inanç ; **KB** i. 393 (2); i. küēez- 3741 (1)

Az. iman; **Bşk.** iman; **Gag.** iman, yıman; **Kzk.** iyman, iman; **Kır.** ıman, iman, ıyman; **Özb.** imān; **Tat.** iman; **Trk.** iman; **Tkm.** imān; **Uyg.** iman

imin: (<emīn) emin ; **KB** i. 2942 (4); i. bol- B21 (5); i. tut- 5577 (1); i. yorit- 5546 (1); iminlik A+T “emniyet” 5056 (3)

Az. emin; **Bşk.** imin ; **Tat.** imin ; **Trk.** emin; **Uyg.** emin

imtiḥan: (imtiḥān) imtihan, deneme, sınama, tecrübe ; **KB** i. 4379 (1)

Az. imtahan; **Bşk.** imtihan; **Kzk.** emtiḥan; **Kır.** imtikan; **Özb.** imtiḥān; **Tat.** imtihan; **Trk.** imtihan; **Uyg.** İmtihan

inayet: (‘ināyet) vakf, sa’y, himmet, gayret, kerem, ihsan, lutf, iyilik, ; **KB** ‘i. bir- 1797 (1); ‘i. kııl- 1267 (2)

Az. inayet; **Kzk.** ğıynayat; **Trk.** inayet; **Uyg.** inayet

işaret: (iṣāret) işaret, alamet ; **KB** i. 768 (1)

Az. işare; **Bşk.** işara; **Kzk.** iṣarat, iysara ; **Kır.** işaret, işaret; **Özb.** iṣārā, iṣārāt; **Tat.** işare, işaret; **Trk.** işaret; **Tkm.** iṣarat; **Uyg.** iṣarā, işaret

ittifak: birleşme, uyuşma, sözleşme ; **KB** i. bol- A13 (1)

Az. ittifağ; **Bşk.** ittifak; **Özb.** ittifāk; **Trk.** ittifak; **Uyg.** ittifaq

iyal: (‘iyāl) ç. bir kimsenin geçindirmek zorunda olduğu kimse; kadın, eş, çocuk ; **KB** ‘i. 3390 (1)

Trk. evlad u ıyal

iz(z): izzet, şeref, kıymet, itibar **KB** ‘i. 1247 (4)

K

ķabul: (ķabūl) kabul ; **KB** ķ. bol- B33 (1); ķ. kııl- A18 (1)

Az. ğebul; **Bşk.** kabul (itiv,alıv); **Gag.** kabul; **Krç.** kabul; **Kzk.** kabıldav, kabıl; **Kır.** kabul, kabıldō; **Özb.** kabul; **Tat.** kabul; **Trk.** kabul; **Tkm.** kabūl; **Uyg.** kabul

ķadir: (ķādir) güçlü, kudretli ; **KB** ķ. B2 (1)

Az. ğādir, ğedir; **Kzk.** qadir ; **Kır.** kadir ; **Özb.** kādir; **Tat.** kadēr ; **Trk.** kadir; **Tkm.** gadır; **Uyg.** ķadir

ķadr: kadr, değer ; **KB** ķ. 414 (2); ķ.-ini bil- B20 (3)

Az. ğedir, ğedr; **Bşk.** ķādir; **Kzk.** kadir; **Kır.** kadir, kadr; **Özb.** kadr, ķadr-ķımmāt; **Tat.** kadēr; **Trk.** kadir; **Tkm.** gadır; **Uyg.** ķedir, ķadir

ķafir: (kāfir) kafir ; **KB** ķ. 59 (7)

Az. kafer, kafir; **Bşk.** kafir; **Krç.** kâfir ; **Kzk.** kâpir; **Kır.** kâpir; **Özb.** kâfir; **Tat.** kâfēr; **Trk.** kafir; **Tkm.** kâpir; **Uyg.** kapir

kafur: (kāfūr) kafur ; **KB** k. 64 (5); k. saç- 5450 (2)

Az. kafur; **Tkm.** küpür; **Uyg.** kapur;

қаһт: kıtlık **KB** қ. 6568 (1)

қалем: kalem ; **KB** қ. 268 (15)

Az. gelem ; **Bşk.** қаләм; **Gag.** kalem; **Krç.** kalam; **Kzk.** kalam, kalem; **Kır.** kalem; **Özb.** kalām; **Tat.** kalem; **Trk.** kalem; **Tkm.** galam; **Uyg.** қаләм

қанағат: (қанāғat) kanaat ; **KB** қ. C64 (4); қ. tile- B10 (1)

Az. genaet; **Bşk.** қанāғāt; **Gag.** kanaat; **Kzk.** kanağat, kanat; **Kır.** kanaat; **Özb.** kanāāt
Tat. kanegat; **Trk.** kanaat; **Tkm.** kanāğat; **Uyg.** қанаet

қаранғил: (қарanfūl) karanfil; **KB** қ. 71 (1)

Az. gērenfil; **Bşk.** қанāғır; **Gag.** karanfil; **Krç.** kalampir, karampil; **Kzk.** qalampir; **Tat.** kanefēr; **Trk.** karanfil;
Uyg. қаләmpür

қарар: (қарār) karar; **KB** қ. 4758 (1)

Az. gērar ; **Bşk.** karar; **Gag.** karar; **Kzk.** karar; **Kır.** karar; **Özb.** karār; **Tat.** karar; **Trk.** karar; **Tkm.** karar; **Uyg.** karar

қашаб: hint kumaşı ; **KB** қ. 5368 (1)

Krç. kasab(çizgili dokuma anlamında)

қави: қавī kavi, sağlam ; **KB** қ. 2055 (1)

Az. gēvi; **Gag.** kavi; **Trk.** kavi

қайсар: kayser ; **KB** қ. 6547 (1)

Az. geysər ; **Özb.** kaysār ; **Trk.** kayser

қайсар: (қaysarī) kayserle ilgili, kayserī (bir kuş çeşidi) **KB** қ. 94 (1)

қаз: (қаzā) kaza, hüküm; **KB** қ. 1431 (5); қ. yorit- 3195 (2)

Az. gēza; **Bşk.** bālā-kaza; **Krç.** kaza ; **Kzk.** kaza, qaza ; **Kır.** kaza ; **Özb.** kazā ; **Tat.** kaza; **Trk.** kaza; **Tkm.** kazā ; **Uyg.** қаza

қаз: (қāzī) kadı **KB** қ. 5329 (1)

Az. gāzi; **Kır.** gazi; **Trk.** kadi; **Uyg.** gazi

кефәрет: (kefāret) kefareт, borç ; **KB** k. 5981 (1); k. bol- 5979 (1)

Trk. kefareт

Uyg. kapalet

кемал: (kemāl) olgunluk; **KB** k. B2 (2)

Az. kemal; **Kzk.** kemel; **Kır.** kemel; **Trk.** kemal; **Uyg.** kamal

керим: (kerīm) kerim ; **KB** k. 5667 (1)

Az. kerim; **Kzk.** kerim ; **Kır.** kerim; **Trk.** kerim

қилам: (қilām) kalem **KB** қ. 293 (1)

қисмет: kismet ; **KB** қ. 1742 (2)

Az. gīsmet ; **Gag.** kismet; **Özb.** kismāt; **Trk.** kismet; **Tkm.** kismet; **Uyg.** қисмет

қисса: hikaye ; **KB** қ. bir- 2498 (1)

Az. gīsse; **Bşk.** kıssa; **Kzk.** kıssa, giyssa; **Özb.** kıssā; **Tat.** kıyssa; **Trk.** kıssa; **Tkm.** kıssa; **Uyg.** қиссе

ķıran: (ķırān) yakınlık KB Őaħib-ķ. “ķok talihli ve gŭçlŭ (hŭkŭmdar)” 3007 (1)

ķıyam: (ķıyām) kalkıŐ; **KB** ķ. ķıl- 5443 (1)

Az. ğıyam; **ķır.** kıyam; **Ŗzb.** kıyām; **Tat.** kıyam; **Trk.** kıssa; **Uyg.** ķıyam;

ķıyamet: (ķıyāmet) kıyamet; **KB** ķ. 48 (1)

Az. ğıyamet; **BŞk.** ķıyāmāt ; **Gag.** kıyamet; **ķrķ.** kadamat, kıyamat, kıyamıt; **Kzk.** kıyamet

ķır. kıyamat; **Ŗzb.** kıyāmāt; **Tat.** kıyamet; **Trk.** kıyamet; **Tkm.** kıyāmāt; **Uyg.** ķıyamet

ķıyas: (ķıyās) kıyas; **KB** ķ. 640 (2)

Az. ğıyas; **Ŗzb.** kıyās; **Tat.** kıyas; **Trk.** kıyas; **Uyg.** ķıyas

ķıymet: kıymet, deĝer; **KB** ķ. 2803 (4)

Az. ğıymet; **Gag.** kıymet(li); **Ŗzb.** ķıymāt; **Tat.** kıymet; kıybat “pahalı” ; **Trk.** kıymet; **Tkm.** ğımmat; **Uyg.** ķımmet

ķımya: (ķımiyā) kimya; **KB** k. 310 (1)

Az. kimya; **BŞk.** ğımiya; **ķrķ.** ğımiya; **Kzk.** ğımiya; **ķır.** ğımiya ; **Ŗzb.** kimyā; **Tat.** ğımiye; **Trk.** kimya; **Tkm.** ğımiya; **Uyg.** ğımiya, ğımiye

ķısra: (ķısrā) eski İnan hŭkŭmdarlarına verilen ad **KB** k. bol- 6547 (1)

ķıtab: (ķıtāb) kitap ; **KB** k. A9 (36)

Az. ķıtab; **BŞk.** ķıtab; **ķrķ.** ķıtab; **Kzk.** ķıtab; **ķır.** ķıtepe; **Ŗzb.** ķıtāb; **Tat.** ķıtab; **Trk.** ķıtab; **Tkm.** ķıtāp; **Uyg.** ķıtab

ķıdret: kudret ; **KB** kudretlıĝ “A+T kudretli” ķ. A2 (1)

Az. ğŭdret; **BŞk.** koZRāt; **Gag.** kudret; **ķrķ.** kudret; **Kzk.** kudret, kudiret; **ķır.** kudret; **Ŗzb.** kudrāt; **Tat.** kodret; **Trk.** kudret; **Tkm.** gudrat; **Uyg.** ķıdret

ķur’an: (ķur’an) Kur’an-ı Kerim ; **KB** k. (ĝilm-ŭ ķ.) 6483 (1)

Az. gur’an; **BŞk.** kor’an; **Kzk.** kuran ; **ķır.** kuran; **Ŗzb.** kur’an; **Tat.** kor’en; **Trk.** kur’an; **Tkm.** gurhān; **Uyg.** kur’an

ķŭsŭr: (ķŭsŭr) artan bŭlŭmler, kesirler **KB** k. 4379 (1)

Trk. ķŭsŭr

ķŭrsi: (ķŭrsi) taht; **KB** k. 771 (5)

Az. ķŭrsŭ, ķŭrs; **Kzk.** kusı; **ķır.** ķŭrsŭ ; **Ŗzb.** ķŭrsi; **Trk.** ķŭrsŭ; **Uyg.** ķŭrsi

L

afz: sŭz ; **KB** l. 471 (1)

Az. lafz; **ķır.** lebiz; **Ŗzb.** lāfz; **Trk.** lafız;

laķab: lakap ; **KB** l. ur- A18 (1)

Az. legāb ; **BŞk.** lāķāp; **Gag.** laap; **Kzk.** lakap, lagab ; **ķır.** lakap at; **Ŗzb.** lakab; **Trk.** lakap; **Tkm.** lakam; **Uyg.** lāķām, leķep

levh-u ķalem: F.+T. levh ile kalem **KB** l. 2227 (1)

liķa: (liķā) yŭz, ķehre ; **KB** B77 (2)

Az. liķa; **Kzk.** liķa

liv?: sofra, tepsi **KB** l. 2549 (3)

M

ma’cun: (ma’cŭn) macun, kuvvet ilacı; **KB** m. 2887 (1)

Az. ma'cun, mecun; **Trk.** macun; **Tkm.** məcum

mal: (mâl) mal ; **KB** m. 1051 (19); m. 184 (21)

Az. mal; **Bşk.** mal; **Gag.** mal; **Krç.** mal ; **Kzk.** mal; **Kır.** mal; **Özb.** mâl; **Tat.** mal; **Trk.** mal; **Tkm.** māl; **Uyg.** mal

ma'lum: (ma'lüm) belli; **KB** m. kı1- A11 (1)

Az. me'lum; **Bşk.** mäğlüm; **Kzk.** mälüm; **Kır.** mälüm; **Özb.** mä'lüm; **Tat.** meglüm; **Trk.** malum; **Tkm.** mälüm; **Uyg.** melum

ma'ni: (F.< A. ma'nā) mana, anlam ; **KB** m. 742 (36)

Az. me'na; **Bşk.** mäğnä; **Krç.** magana ; **Kzk.** mağına ; **Kır.** māni; **Özb.** ma'na; **Tat.** megne; **Trk.** mana; **Tkm.** māni; **Uyg.** mena, mana

ma'ruf: (ma'rūf) bilinen, tanınan ; **KB** emr-u m. "bilineni emretme" 6472 (1)

Az. me'ruf; **Trk.** maruf

mecaz: (mecāz) mecaz ; **KB** m. 3252 (1)

Az. mecaz; **Gag.** mecez ; **Özb.** məcāz; **Trk.** mecaz; **Uyg.** mecaz

melik: melik, hükümdar; **KB** m. B43 (14); meliklik "hükümdarlık" m. B68 (1)

Az. mälük, melik; **Gag.** malik; **Kzk.** mälük; **Özb.** mälük; **Trk.** malik, melik; **Uyg.** malik

memalik: (memälük) memleketler, ülkeler **KB** m. (enisü'l-m.) B28 (1)

meni: (meni) meni, sperm , döl suyu **KB** m. 5413 (1)

Trk. meni

menzil: menzil ; **KB** m. 1387 (1)

Az. mänzil; **Gag.** menzil; **Özb.** mänzil; **Trk.** menzil; **Uyg.** menzil

mescid: mescit ; **KB** m. 5486 (4)

Az. mescid; **Bşk.** mäsit; **Krç.** mejgit; **Kzk.** meşit; **Kır.** kiçine meçit, meçit; **Özb.** mäscid; **Tat.** meçêt; **Trk.** mescit; **Tkm.** metcît; **Uyg.** meçit, méçit

mesel: söz, atasözü ; **KB** m. 208 (12); m.-de kel- 110 (3)

Az. mesel; **Kzk.** mesel ; **Kır.** mesel; **Özb.** mäsäl ; **Tat.** mesel; **Trk.** mesel; **Uyg.** mesel

meşgul: (meşgul) meşgul; **KB** m. kı1- 5116 (1)

Az. meşgul; **Bşk.** mäşğül(li); **Özb.** maşğul; **Tat.** meşğul'; **Trk.** meşgul; **Tkm.** meşğül; **Uyg.** meşğul

meşriq: (maşriq) maşriq, doğu ; **KB** m. 5678 (1); m. ili+ B19 (2); m. meliki A25 (2); m. vilayeti+ A13 (1)
meşriqliq "doğulu" m. A20 (1)

Az. meşriq; **Trk.** maşriq; **Uyg.** meşriq

mevlud: (mevlüd) mevlit, doğum ; **KB** mevludluğ A+T "mevliitli, doğumlu" m. A23 (1)

Az. mövlüd; **Bşk.** mävlit ; **Kzk.** mävlit; **Kır.** mevlüt, mavlut, moolut; **Özb.** mävlüd; **Trk.** mevlüt; **Uyg.** mävlüt

mezalim: (mezälüm) mezalim, haksızlık **KB** m. 2499 (1)

miḥnet: miḥnet, sıkıntı ; **KB** m. 932 (11); m. bol- 6450 (1)

Az. möhnet; **Bşk.** miḥnät; **Kzk.** mehnat; **Kır.** mēnet, menet; **Özb.** mehnät; **Tat.** miḥnet; **Trk.** miḥnet;

millet: millet; **KB** m. 89 (1)

Az. millet; **Bşk.** millät; **Gag.** millet; **Krç.** millet; **Kzk.** millät; **Özb.** milät; **Tat.** millet; **Trk.** millet, **Tkm.** millet; **Uyg.** millet

minnet: minnet; **KB** m. (ḥamd-u sipas-ü m.) A1 (1); m. ur- 857 (1)

Az. minnet; **Özb.** minnâtdâr(lık), minnât(dârçilik); **Trk.** minnet; **Tkm.** minnet(dârlık); **Uyg.** minnet

mîras: (mîrās) miras; **KB** m. B14 (1)

Az. mîras, miras; **Bşk.** miras; **Kzk.** miyras; **Kır.** muras, meres, muraz, miras; **Özb.** merâs; **Tat.** miras; **Trk.** miras; **Tkm.** mirâs; **Uyg.** miras

misahat: (misāhat) mesaha ilmi, yer ölçme **KB** m. 2633 (2)

mişal: (misāl) misal, örnek ; **KB** m. 2684 (1)

Az. misal; **Bşk.** misal; **Kzk.** misal; **Kır.** misal; **Özb.** misâl; **Tat.** misal; **Trk.** misal; **Tkm.** misâl; **Uyg.** misal

mizab: (mîzāb) su yolu, oluk **KB** m. 4656 (1)

mu‘abbir: rüya tabircisi **KB** m. 6020 (2)

mu‘azzim: büyüücü, efsuncu **KB** m. 4364 (4)

muhal: (muḥāl) muhal, imkansız, olmayacak ; **KB** m. 968 (6)

Özb. mähâl; **Trk.** muhal;

muhtesib: hesaplayıcı, matematikçi; **KB** m. 5588 (2)

Trk. muhtesip; **Uyg.** muhtasip

mu‘in: (mu‘īn) yardımcı **KB** m. 89 (1)

muḳabel: (muḳābel) karşılaştırma; **KB** m. cebr-ü m “cebir” oḳı- 4382 (1)

Az. muḡabil; **Özb.** mukâbil; **Trk.** mükabil

muḳır: ikrar eden, söyleyen **KB** m. 4780 (1)

munazara: (munāzara) münazara, tartışma ; **KB** m. A36 (1); m. 41- C46 (4)

Özb. munâzärä; **Trk.** münazara; **Uyg.** munazirä, munazile

muşannif: musannif, yazar; **KB** m. A37 (1)

Az. müsennif

musallaḫ: musallat; **KB** m. 5947 (1)

Trk. musallat; **Tkm.** musallat

muṭi‘: boyun eğen, itaat eden; **KB** m. bol- 5946 (1)

Az. müti; **Trk.** muti

müfaca: (müfâce) birdenbire, oluverme, ansızın gerçekleşme **KB** m. 1452 (2)

müflis: iflas etmiş; **KB** m. 3985 (2)

Az. müflis; **Trk.** müflis; **Tkm.** müflis;

müfsid: fesatçı, bozguncu **KB** m. 2106 (1)

mülk: memleket; **KB** m. B37 (3)

Az. mülk ; **Bşk.** mölik,milik, mölkät; **Gag.** mülk; **Kzk.** mülük ; **Kır.** mülk; **Özb.** mülk, māl-mülk; **Tat.** milêk; **Trk.** mülk; **Tkm.** mülk; **Uyg.** mülük, mülkiy

mülket: saltanat **KB** m. B37 (2)

müluk: (mülük) hükümdarlar **KB** m. (pendname-i m.) A23, (edebü'l-m.) B28 (1)

mü‘min: mümin, iman etmiş ; **KB** m. 397 (5)

Az. mö'min; **Kzk.** mü'min; **Kır.** momun; **Özb.** momin; **Trk.** mümin; **Tkm.** mömîn;

münafık: (münāfık) münafık; **KB** m. 59 (2)

Az. münāfıg; **Kzk.** münafıq; **Özb.** munāfık; **Trk.** münafık; **Uyg.** munapık

müneccim: müneccim ; **KB** m. C58 (1)

Az. müneccim; **Özb.** münāccim; **Trk.** müneccim; **Tkm.** müneçcim; **Uyg.** munāccim;

münkalib: değişmiş, dönüşmüş olan **KB** m. 743 (2)

münker: inkar edilen **KB** nehy-ü m. “yasaklanan şeylerden kaçınma” 6472 (1)

mürid: (murīd) mürit; **KB** m. 6286 (1)

Az. mürid; **Bşk.** mörید; **Kzk.** müriyt, mürit; **Kır.** murut ; **Özb.** murid; **Trk.** mürit; **Tkm.** mürīt; **Uyg.** mürid

mürüvvet: mürüvvet, insanlık ; **KB** m. 413 (9); m. bol- 2970 (1)

Az. mürüvvet; **Özb.** mürüvvät; **Trk.** mürüvvet

müsafir: (musāfir) yolcu; **KB** m. bol- 1388 (1)

Az. misafir; **Bşk.** mösafır; **Gag.** musafir; **Kzk.** müsāpir ; **Kır.** musapır ; **Özb.** musāfir(hānā); **Tat.** mösafır; **Trk.** müsafir

müsülman: (müsülmān) A, F Müslüman; **KB** m. 3250 (13) müsülmanlık A+T m. 5488 (1)

Az. müselman; **Bşk.** mösölman; **Krç.** musliman, busurman; **Kzk.** musılman ; **Kır.** musulman, musurman; **Özb.** müsülmān; **Tat.** mösölman; **Trk.** müslüman; **Tkm.** musulmān; **Uyg.** musulman

N

naşihat: (naşīhat) nasihat, öğüt ; **KB** n. 5395 (5)

Az. nesihat; **Bşk.** ügüt-nāşihät; **Gag.** nasaat; **Krç.** masagat; **Kzk.** nasiyhat; **Kır.** nasıykat, nasiyat, asaat; **Özb.** nāshät; **Tat.** nesiyhet; **Trk.** nasihat; **Tkm.** nesīhat; **Uyg.** nesihät, nésihät

naşir: (nāşir) yardımcı **KB** n. 89 (1)

nefes: nefes, soluk; **KB** n. 1213 (1)

Az. nefes; **Kzk.** nefes; **Özb.** nāfäs; **Trk.** nefes; **Tkm.** nepes; **Uyg.** nepes

nefs: nefis **KB** n. 3635 (10); (hava n.) 3342 (6)

Az. nefis

Trk. nefis

Uyg. nepis

nehy-ü münker: şeriatın yasak ettiği şeyleri yaptırmama **KB** n. 6472 (1)

neseb: aile, soy; **KB** n. B57 (1)

Az. neseb; **Bşk.** nāsıl-nāsāp; **Kzk.** nesep; **Özb.** nāsāb, nāsl-nāsāb; **Tat.** nesēl-nesep; **Trk.** nesep; **Uyg.** nesep

nevbet: resmi yerlerde belli zamanlarda çalınan davul ; **KB** n. tuğı ur- 86 (1)

Az. növbe; **Kzk.** nāvbat, nāvbet ; **Kır.** nöböt; **Özb.** nāvbat(çılık); **Tat.** nevbet; **Trk.** nöbet; **Tkm.** nobat(çılık); **Uyg.** novät(çılık)

nihayet: (nihāyet) son, bitiş; **KB** n. A16 (4)

Az. nehayet; **Bşk.** nihayat; **Özb.** nihāyät; **Tat.** nihayet; **Trk.** nihayet; **Uyg.** nahayiti

ni'met: nimet; **KB** n. 756 (40)

Az. ne'met; **Bşk.** niğmät; **Özb.** ne'mät, nāz-ne'mät; **Tat.** nigmet; **Trk.** nimet; **Tkm.** niğmat; **Uyg.** nemät, német

niyet: niyet ; **KB** n. kııl- 5732 (2), n.-ni kııl- 5722 (1)

Az. niyyät; **Bşk.** niyät; **Gag.** neet; **Krç.** innet ; **Kzk.** niyet; **Kır.** niyet, neet; **Özb.** niyät; **Tat.** niyet; **Trk.** nimet; **Tkm.** niyet; **Uyg.** niyet

nizam: (nizām) nizam ; **KB** n. B59 (1)

Az. nizam; **Bşk.** nizam; **Gag.** nizam ; **Kzk.** nizam; **Tat.** nizam; **Trk.** nizam; **Tkm.** nizām; **Uyg.** nizam

nuḡul: (nuḡūl) nakiller **KB** n. ur- 4660 (1)

nur: (nūr) nur ; **KB** n. 91 (1)

Az. nur; **Bşk.** nur; **Gag.** nur; **Krç.** nūr; **Kzk.** nur; **Kır.** nur; **Özb.** nur; **Tat.** nur; **Trk.** nur; **Tkm.** nur; **Uyg.** nur

nücum: (nücüm) yıldızlar ilmi, hey'et ilmi ; **KB** n. 2632 (1)

Az. nücum; **Trk.** nücum; **Uyg.** nucum

R

rab(b): Rab, tanrı; **KB** r. 116 (16)

Az. rebb; **Kzk.** rabbı; **Özb.** rāb(b); **Tat.** rabbê, rabbu; **Trk.** rab; **Uyg.** reb

raḡat: (rāḡat) rahat, dinlenme ; **KB** r. 40 (4)

Az. rahat; **Bşk.** rāḡät; **Gag.** raat; **Krç.** rahat ; **Kzk.** raḡat, raqat; **Kır.** irahat, irakat; **Özb.** rāḡät; **Tat.** rehet; **Trk.** rahat; **Tkm.** rāḡat; **Uyg.** rahet

raḡmet: rahmet ; **KB** r. 3650 (11)

Az. rehmet; **Bşk.** rāḡmät; **Gag.** raamet; **Kzk.** raḡmet, rakmet; **Kır.** irakmat; **Özb.** rāḡmät; **Tat.** rehmet; **Trk.** rahmet; **Uyg.** reḡmet

raıyyet: raiyyet, bir hükümdarın idaresi altında bulunan ve vergi veren halk ; **KB** r. B43 (8)

Az. rreiiyyet; **Özb.** riāyā; **Tkm.** rāyat ; **Uyg.** riayā

rekve: (rekve, rükve, rikve) deriden yapılmış su kabı, çanak **KB** r. 6326 (3)

resul: (resūl) resul, Hz. Muhammed **KB** r. B7 (1)

Trk. resul; **Uyg.** resul

rica: (ricā) rica ; **KB** r. 3673 (2)

Az. rica; **Gag.** rice; **Özb.** recä(läştirmāk); **Trk.** rica ; **Uyg.** rica

riyaset: (riyāset) başkanlık; **KB** r. 2127 (1)

Az. reyaset; **Trk.** riyaset; **Uyg.** riyaset

rumi: (rūmī) rumi, Anadolu **KB** r. 3948 (4)

S

safat: (sāfat) saat; **KB** s. 3615 (2)

Az. saat; **Bşk.** sāḡät; **Gag.** saat; **Krç.** sagat ; **Kzk.** saḡat; **Kır.** saat ; **Özb.** sääät; **Tat.** seget; **Trk.** saat; **Tkm.** sāḡat; **Uyg.** saet

şaba: (şabā) saba, gün doğusundan esen sabah rüzgarı; **KB** ş. yili 71 (1)

Az. seba; **Bşk.** saba (yili); **Özb.** säbā; **Tat.** saba ; **Trk.** saba; **Tkm.** sabā; **Uyg.** seba

şabir: (şabr) sabır; **KB** ş. 586 (3); ş. kıl- 587 (4)

Az. sebir; **Bşk.** sabır(lık); **Gag.** sabur ; **Kzk.** sabır; **Kır.** sabır; **Özb.** säbr; **Tat.** sabır; **Trk.** sabır; **Tkm.** sabır; **Uyg.** sevir

şabur: (şabūr) sabırlı **KB** ş. 1867 (1)

şabit: (şābit) sabit; **KB** ş. 833 (2)

Az. sabit; **Bşk.** säbit; **Kzk.** sabıt ; **Özb.** säbit; **Trk.** sabit; **Uyg.** sabit

şahabe: (şahābe) sahabe **KB** ş. 22 (2)

şahib: (şāhib) sahip; **KB** ş. 3007 (1)

Az. sahib; **Özb.** sâhib; **Trk.** sahip; **Uyg.** sahip

şavab: (şavāb) doğru, doğruluk; **KB** ş. 1907 (3)

Az. savab; **Bşk.** savap; **Krç.** suvap; **Kzk.** savap; **Kır.** sōp; **Özb.** sävâb; **Tat.** savap; **Trk.** sevap; **Tkm.** soğāp; **Uyg.** savap

sebeb: sebep, bahane; **KB** s. 886 (8); s. bol- 1488 (4)

Az. sebeb; **Bşk.** sâbâp; **Gag.** sebep; **Krç.** sebeb; **Kzk.** sebeb; **Kır.** sebeb; **Özb.** sâbâb; **Tat.** sebep; **Trk.** sebeb; **Tkm.** sebâp; **Uyg.** sevep

sefer: sefer; **KB** s. 1417 (1)

Az. sefer; **Bşk.** sâfâr; **Gag.** sefer; **Kzk.** sapar; **Kır.** sapar; **Özb.** sâfâr; **Tat.** sefer; **Trk.** sefer; **Tkm.** sapar; **Uyg.** seper;

sehar: seher; **KB** s. 2684 (1)

Az. seher; **Bşk.** sâhâr; **Kzk.** sahar; **Kır.** sâr; **Özb.** sâhâr; **Tat.** sâhâr; **Trk.** seher; **Tkm.** sāher; **Uyg.** seher

selam: (selām) selam; **KB** 20 (38)

Az. salam; **Bşk.** sâlām; **Gag.** selem; **Krç.** salam; **Kzk.** sälem; **Kır.** salam; **Özb.** sâlām; **Tat.** selam; **Trk.** selam; **Tkm.** salām; **Uyg.** salam

selamet: (selāmet) selamet; **KB** s. 1481 (12); s. bol- 5058 (2); selametliġ “selamette olma” s. 5059 (1)

Az. salamat; **Bşk.** hav-sâlāmât(lik); **Gag.** selemet; **Kzk.** sälemet; **Kır.** salamat; **Özb.** sâlāmât; **Tat.** selamet; **Trk.** selamet; **Tkm.** salāmât; **Uyg.** salamet

sena: (senā) sena, övgü **KB** s. 2 (7); s. kı- 3116 (1)

Az. sena; **Trk.** sena; **Uyg.** sena

sera: (şerā) toprak; **KB** s. 24 (3)

Trk. sera; **Uyg.** sera

serġan: (<seretān) seretan burcu, yengeç burcu **KB** s. 744 (1)

sevda: (sevdā) sevda; **KB** s. 6012 (2)

Az. sévda; **Gag.** sevda; **Özb.** sävdāyi; **Trk.** sevda

şifat: sıfat, vasıf; **KB** ş. C17 (8)

Az. sıfāt; **Bşk.** sıfāt; **Krç.** sıfāt; **Kzk.** sıpat, sıypat; **Kır.** sapat; **Özb.** sıfāt; **Tat.** sıyfāt; **Trk.** sıfat; **Tkm.** sıpat; **Uyg.** süpet

sır(r): sır, gizli söz; **KB** s. 505 (19); sır(r) s. 392 (1)

Az. sır, sîr; **Bşk.** sir; **Kzk.** sır; **Kır.** sır; **Özb.** sir; **Tat.** sêr; **Trk.** sır; **Tkm.** sır; **Uyg.** sir

siyaset: (siyāset) siyaset; **KB** s. 411 (14)

Az. siyaset; **Bşk.** säyāsât; **Kzk.** sayasat; **Kır.** sayasat; **Özb.** siyāsât; **Tat.** seyaset; **Trk.** siyaset; **Tkm.** sıyāsât; **Uyg.** siyaset

su'al: (su'āl) soru; **KB** s. S.67 (78)

Az. sual; **Kzk.** saval; **Kır.** sobol; **Özb.** sävâl; **Tat.** söâl'; **Trk.** sual; **Tkm.** sovâl; **Uyg.** sual

şuġbet: sohbet; **KB** ş. 3584 (3)

Az. söġbet; **Kzk.** suġbat; **Kır.** suġbat; **Özb.** süġbät; **Trk.** sohbet; **Tkm.** söġbet; **Uyg.** söġbet

şultan: (sulġān) sultan; **KB** ş. 3458 (2)

Az. sultan; **Bşk.** soltan; **Gag.** sultan; **Kzk.** soltan, sultan; **Kır.** sultan; **Özb.** sultân; **Tat.** soltan; **Trk.** sultan; **Tkm.** soltan; **Uyg.** sultan

şuret: (süret) süret, biçim, görünüş ; **KB** §. 20 (4)

Az. suret; **Bşk.** hürât ; **Gag.** surat ; **Krç.** surat ; **Kzk.** süret, suret ; **Kır.** süröt ; **Tat.** sürât; **Trk.** suret; **Uyg.** süret

sünnet: sünnet ; **KB** s. 4575 (1)

Az. sünnet; **Bşk.** sönnât; **Krç.** sündet; **Kzk.** sündet; **Kır.** sünnöt; **Özb.** sünnât; **Tat.** sönnet; **Trk.** sünnet; **Tkm.** sünnet; **Uyg.** sünnet

Ş

şair: (şâ'ir) şair; **KB** §. 412 (21)

Az. şair; **Bşk.** şağır; **Kzk.** şayır; **Özb.** şâir; **Tat.** şağır; **Trk.** şair; **Tkm.** şâhîr; **Uyg.** şair

şart: şart; **KB** §. B36 (2)

Az. şart, şert

Bşk. şart; **Krç.** şart ; **Kzk.** şart; **Kır.** şart; **Özb.** şart-şarâit; **Tat.** şart; **Trk.** şart; **Tkm.** şert; **Uyg.** şert

şehadet: (şehâdet) şehâdet, kelime-i şehadet ; **KB** §. 394 (2)

Az. şehadet; **Özb.** şahâdat(nâma); **Tat.** şahedet; **Trk.** şehadet; **Tkm.** şahâdat(nâma); **Uyg.** şahadet

şehvet: şehvet **KB** §. 6352 (1)

Az. şehvet; **Özb.** şâhvât; **Tat.** şehvet; **Trk.** şehvet; **Uyg.** şehvet

şek(k): şüphe ; **KB** §. 25 (12)

Az. şekk; **Bşk.** şik; **Kzk.** şek ; **Kır.** şek; **Özb.** şäk-şübhä; **Tat.** şik; **Trk.** şek; **Tkm.** şek; **Uyg.** şäk, şek

şer(r): kötülük **KB** §. 5063 (3)

Az. şer; **Kzk.** şer ; **Tat.** şer; **Trk.** şer; **Tkm.** şer

şerab: (şerâb) içki, şarap; **KB** §. 1060 (1)

Az. şerab; **Bşk.** sârâp; **Gag.** şarap; **Kzk.** şarap; **Kır.** şarap; **Özb.** şarâp; **Tat.** şerab; **Trk.** şarap; **Tkm.** şerâp; **Uyg.** şarap

şerabdâr: (şerâbdâr) A+F kilercibaşı **KB** “saki” §. C41 (1)

şeriat: (şerî'at) şeriat ; **KB** §. 54 (8)

Az. şeriet; **Bşk.** şariğât; **Kzk.** şariyat, şariygat; **Kır.** şariyat, şaraat, şariyat; **Özb.** şariät; **Tat.** şerigat; **Trk.** şeriat; **Tkm.** şerîğat; **Uyg.** şeriet

şerif: (şerîf) şerefli; **KB** §. B64 (1)

Az. şerif; **Gag.** şerif; **Tat.** şerif; **Trk.** şerif; **Uyg.** şerip

şifa: (şifâ) şifa, derman ; **KB** §. 1110 (3)

Az. şefa; **Kzk.** şiyipa; **Kır.** şipa ; **Özb.** şifâ; **Tat.** şifa; **Trk.** şifa; **Tkm.** şipâ; **Uyg.** şipa

şîr: şiiir ; **KB** §. 1181 (4)

Az. şe'r; **Bşk.** şığır; **Kır.** şığır ; **Özb.** şe'r; **Tat.** şığır'; **Trk.** şiiir; **Tkm.** şığır; **Uyg.** şeir, şeir

şübhe: şüphe ; **KB** §. 3546 (2)

Az. şübhe; **Bşk.** şöbhä; **Gag.** şüpe; **Kzk.** şübä; **Özb.** şübhä; **Tat.** şöbhe; **Trk.** şüphe; **Tkm.** şübhe; **Uyg.** şübhe

şükür: (şükür) şükür ; **KB** §. 109 (17); §. kı1- 311 (15)

Az. şükür; **Bşk.** şökör(lik); **Gag.** şükür; **Krç.** şukur; **Kzk.** şükir; **Kır.** şügür; **Özb.** şükür; **Tat.** şökêr; **Trk.** şükür; **Tkm.** şükür; **Uyg.** şükür

T

ta'at: (tâ'at) ibadet **KB** t. 362 (21)

tab: huy, tabiat **KB** t. 4624 (3)

ta'bir: (ta'bir) t̄bir; **KB** t. kıl- C74 (2)

Az. te'bir; **Özb.** tā'bir; **Tat.** tegbir; **Trk.** tabir; **Uyg.** tabir, tebir

tac: (t̄ac) taç; **KB** t. 89 (2)

Az. tac; **Bşk.** taj; **Kzk.** t̄aj, taj; **Kır.** taci; **Özb.** t̄ac; **Tat.** tac; **Trk.** taç; **Tkm.** t̄ac, taç; **Uyg.** tac

taqat: (t̄aqat) güç, kuvvet ; **KB** t. 5288 (2)

Az. tāgāt, tağet; **Bşk.** t̄aqāt; **Kzk.** takat; **Kır.** takat; **Özb.** t̄aqat; **Tat.** tekat'; **Trk.** takat; **Tkm.** takat; **Uyg.** tağet

taqati: (taq̄atī) takat, kudret **KB** t. B52 (2)

taqdir: (taq̄dir) takdir, karar verilen ; **KB** t. 3194 (2)

Az. teğdir; **Bşk.** t̄aqdir; **Kzk.** tağdir; **Kır.** tağdir, takdir; **Özb.** takdir; **Tat.** tekdir; **Trk.** takdir; **Tkm.** takdir; **Uyg.** teğdir, teğdir-kısmāt

taqsir: (taqs̄ir) kusūr; **KB** t. 5289 (1)

Az. teğsir; **Trk.** taksir

tama: tamahkarlık; **KB** t. 4294 (1)

Az. tamah; **Gag.** tamaa, tamah; **Kzk.** tamah; **Kır.** tama; **Özb.** t̄amā(girlik); **Trk.** tamah; **Uyg.** tama(ḡarlik), teme

tamam: (tamām) tamam, tamamlanmış; **KB** t. 5060 (6); tamam **KB** t. 225 (4)

Az. tamam; **Gag.** tamam, taman; **Kzk.** tamam; **Kır.** tama; **Özb.** t̄amām ; **Tat.** tamam~tamam **Trk.** tamam; **Tkm.** tamam(lama) ; **Uyg.** tamam

tarab: (tarāb) neşe; **KB** t. 5270 (1)

Az. tarap

tarik: (tarīkat) tarikat; **KB** t. 2970 (2)

Az. teriğet; **Kzk.** taryqat, tariqat; **Özb.** t̄arikat; **Tat.** tarikat'; **Trk.** tarikat; **Tkm.** tarikat; **Uyg.** teriğet

tasnif: (tasnīf) tasnif, yazma ; **KB** t. kıl- A15 (2)

Az. tesnif ; **Özb.** t̄asnif; **Trk.** tasnif

tanşif: (tanşīf) tansif, yarı yarıya bölme, iki eşit kısma ayırma **KB** t. 4380 (1)

ta'ziyet: başsağlığı; **KB** t. kıl- 623 (3)

Az. te'ziye; **Kzk.** taziye; **Özb.** tā'ziyā; **Trk.** taziye; **Uyg.** teziye

ta'zif: (ta'zīf) iki kat artırma **KB** t. 4380 (1)

tefrik: (tefrīk) tefrik, ayırma, ayırdetme ; **KB** t. 4381 (1)

Az. tefriğe; **Trk.** tefrik

tertib: (tertīb) tertip, düzen ; **KB** B36 (2)

Az. tertib ; **Bşk.** t̄artip(kā kiltiriv) ; **Gag.** tertip; **Kzk.** t̄artip; **Kır.** tartip; **Özb.** t̄artib; **Tat.** tertip; **Trk.** tertip; **Tkm.** tertip; **Uyg.** tertip

tesbih: (tesbīh) tesbih; **KB** t. 3287 (1)

Az. tesbeh, tesbēh; **Bşk.** tisbi, t̄asbih; **Kzk.** taspik, tesbih; **Kır.** tesme, tepse; **Özb.** t̄asbeh; **Tat.** tesbih; **Trk.** tespih; **Tkm.** tesbi; **Uyg.** tesbiğ

tevbe: tövbe ; **KB** t. 5711 (4); t. kıl- 5289 (2)

Az. tövbä; **Bşk.** tävbä; **Kzk.** tävbe; **Kır.** toba; **Özb.** tävbä; **Tat.** tevbe; **Trk.** tövbe; **Tkm.** tōba; **Uyg.** tova, tova

tevfik: (tevfîk) Tevfik; **KB** t. 1430 (19)

Tat. tevfik; **Trk.** tevfik; **Uyg.** tevpik

tıb: (tıbb) tıp ; **KB** t. 2632 (1)

Az. tıbb; **Özb.** tib; **Trk.** tıp; **Uyg.** tib; tip

tiryak: (tırıyâk) tiryak, yılan sokmasına karşı kullanılan panzehir ; **KB** t. 1064 (1)

Az. tiryek; **Trk.** tiryak; **Tkm.** tiryek

U

uqbî: (F < uqbâ) ahiret, öbür dünya **KB** ʕu. 2157 (19)

ʕulema: (ʕulemâ) alimler **KB** ʕu. A10 (1)

ʕumür: (ʕumr) ömür ; **AH** ʕu. 471 (3) ;ʕumürlük “A+T ömürlük” 299 (2)

Az. ömür; **Bşk.** ğumir; **Gag.** ömür; **Kzk.** ömir, ğumur; **Kır.** ömür; **Özb.** ümr; **Tat.** gomêr; **Trk.** ömür; **Tkm.** ömür; **Uyg.** ömür (ümür)

ʕuzr: özür ; **KB** ʕu. 5711 (18)

Az. üzür, üzr; **Özb.** üzr; **Tat.** gozêr; **Trk.** özür

Ü

ümera: (umerâ) emirler, beyler ; **KB** zinetü'l-ü. B29 (1)

Az. ümera; **Trk.** ümera

ümmet: ümmet; **KB** ü. 37 (2)

Az. ümmet; **Kzk.** ümbet; **Kır.** ümmöt, ümöt; **Özb.** ümmät; **Tat.** ömmet; **Trk.** ümmet; **Tkm.** immat; **Uyg.** ümmät

V

vacib: (vâcib) vacip, yapılması şeriat bakımından gerekli olan ; **KB** v. 4999 (1)

Az. vacib; **Kzk.** vâjip; **Kır.** vacip; **Özb.** vâcib; **Trk.** vacip; **Tkm.** vâcîp; **Uyg.** vacip

vâde: (vâ'd) vâid, söz; **KB** v. 3734 (2)

Az. vâ'd, ve'de; **Bşk.** vâğädâ; **Kzk.** vâde, vağda; **Özb.** vâ'dâ; **Tat.** vegde; **Trk.** vade; **Tkm.** vâda; **Uyg.** vädâ

vahşi: (vahşî) vahşî ; **KB** v. 6572

Az. vahşi, vehşi; **Bşk.** vâhşi; **Özb.** vâhşiy; **Tat.** vehşi; **Trk.** vahşi; **Tkm.** vağşı; **Uyg.** vâhşi, vehşi

vaqt: vakit; **KB** v. 1213 (5)

Az. vaht; **Bşk.** vakıt; **Gag.** vakıt; **Krç.** uvahtı; **Kzk.** vakıt; **Kır.** ubakit; **Özb.** vakt; **Tat.** vakıt; **Trk.** vakıt; **Tkm.** vağt; **Uyg.** vaqt, vaht

vasiyyet: vasiyet ; **KB** v. 6321 (1)1

Az. vesiyet; **Bşk.** vasiyat; **Krç.** osiyat, osuyat; **Kzk.** ösiyet; **Kır.** osuyat; **Özb.** väsiyat; **Tat.** vasiyet; **Trk.** vasiyet; **Tkm.** vesyet; **Uyg.** vasiyet

vaʕz: nasihat ; **KB** v. A 110 (1)

Az. ve'z; **Bşk.** vağaz; **Kzk.** vağız; **Özb.** vâ'z; **Tat.** vegaz'; **Trk.** vaaz; **Tkm.** vağız; **Uyg.** vâzâ, vez

ve: ve ; **KB** A1 (6)

Az. vâ, ve; **Bşk.** vâ; **Özb.** vâ; **Tat.** ve; **Trk.** ve; **Tkm.** ve; **Uyg.** vâ

vebal: (vebâl) vebal ; **AH** v. 426 (2); v. yüü- 190 (1)

Az. vebal; **Trk.** vebal

vefa: (vefâ) vefa ; **KB** v. 105 (36); vefâlih A+T 105 (12); vefâsız A+T 670 (8);

Az. vefa; **Özb.** vāfā; **Trk.** vefa; **Tkm.** vepā; **Uyg.** vapa

vezir: (vezīr) vezir ; **KB** v. 2181 (28); vezirlik: A+T v. 1036 (5)

Az. vezir; **Bşk.** vāzir; **Kzk.** vāzir; **Kır.** vazir; **Özb.** vāzir; **Tat.** vezir; **Trk.** vezir; **Uyg.** vezir

vilayet: (vilāyet) vilayet ; **KB** v. A13 (1)

Az. vilayet; **Bşk.** vilāyāt; **Gag.** viliyat; **Özb.** vilāyāt; **Tat.** vilayāt; **Trk.** vilayet; **Tkm.** velāyet; **Uyg.** vilayet

vird: belli zamanlarda okunması adet olan dua ; **KB** v.-in okı- 6222 (1)

Az. vird; **Trk.** virt

vişal: (vişāl) kavuşma ; **KB** v. 6202 (2)

Trk. visal; **Tkm.** vısāl ; **Uyg.** visal

Y

yağut: (ya'kūt) yakut ; **KB** y. 4395 (3)

Az. yāgut; **Bşk.** yakut; **Kır.** cakut; **Özb.** yākut; **Tat.** yakut; **Trk.** yakut; **Tkm.** yākūt; **Uyg.** yaqut

yetim: (yetīm) yetim, babası ölmüş kişi ; **KB** y. 1487 (6)

Az. yetim, yétim; **Bşk.** yātim; **Kzk.** jetim; **Kır.** cetim; **Özb.** yetim; **Tat.** yetim; **Trk.** yetim; **Tkm.** yetīm; **Uyg.** jitim; yétim

Z

za'feran: safran; **KB** z. 4960 (3)

Az. ze'feran; **Gag.** şafran; **Tat.** zegfran; **Trk.** safran; **Uyg.** zepreñ

zahid: (zāhid) zahit; **KB** z. 3229 (13)

Az. zahid; **Bşk.** zāhit; **Özb.** zāhid; **Trk.** zahit; **Uyg.** zahit

zamane: (zamāne) zamane ; **KB** z. 1983 (3); zeman z. 4088 (2)

Az. zeman; **Bşk.** zamana; **Gag.** zaman?; **Krç.** zaman?; **Kzk.** zamana; **Kır.** zamana; **Özb.** zāmānā; **Tat.** zamana; **Trk.** zamane; **Tkm.** zamāna; **Uyg.** zamane;

zarb: darb, vurma ; **KB** z.-u kısım 4379 (1)

Az. zerb; **Kır.** zarp; **Özb.** zārbā; **Trk.** darp; **Tkm.** zarba, zarb; **Uyg.** zārbā, zerp;

zina: (zinā) zina; **KB** z. 1334 (4)

Az. zina; **Bşk.** zina; **Krç.** ziyna; **Kzk.** zina; **Kır.** zinaa; **Özb.** zinā; **Tat.** zina; **Trk.** zina; **Tkm.** zinā; **Uyg.** zina

zinet: (zīnet) ziynet, süs, bezek ; **KB** z.-ü'l-ümera A21 (2)

Az. zinet; **Bşk.** zinnāt(lilik) ; **Özb.** ziynāt, zeb-ziynāt; **Trk.** ziynet; **Tat.** zinnēt; **Uyg.** zinnāt

ziyaret: (ziyâret) ziyaret; **KB** z. C66 (10)

Az. ziyaret; **Kır.** ziyarat; **Özb.** ziyārāt; **Trk.** ziyaret; **Tkm.** ziyārat; **Uyg.** ziyaret

zühhd: her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete verme **KB** zühhdliğ A+T B56 (1)

zü'l-celal: (zü'l-celāl) celal sahibi, Allah **KB** z. B2 (1)

4. Sonuç

1. Arapça alıntı kelimeler, genel Türk kelime hazinesinde –tahmin edilebileceği gibi din terminolojisinin yanında- din dışı alanlarda da yer tutmaktadır. Örnek **Az.** vaht; **Bşk.** vakıt; **Gag.** vakıt; **Krç.** uvahtı; **Kzk.** vakıt; **Kır.** ubakıt; **Özb.** vakt; **Tat.** vakıt; **Trk.** vakit; **Tkm.** vağt; **Uyg.** vağt, vaht // **Az.** tamam; **Gag.** tamam, taman; **Kzk.** tamam; **Kır.** tama; **Özb.** tamâm ; **Tat.** tamam~tamam **Trk.** tamam; **Tkm.** tamam(lama) ; **Uyg.** tamam ... gibi.

2. Yapılan taramalar neticesinde, Kutadgu Bilig'deki Arapça alıntıları bünyesinde diğer lehçelere oranla daha fazla barındıranların Azeri, Özbek, Türkiye ve Yeni Uygur Türkçeleri olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bu durumda söz konusu lehçelerin büyük birer edebî geleneğin takipçileri olmaları etkilidir. Ayrıca bu lehçelerde yaşayan Arapça kelimeler, edebî gelenek takibinde yaşayan bir dilde kullanılması nedeniyle genellikle göz alıntısı olmuş ve kaynak dildeki orijinal fonetik biçimi muhafaza etmişlerdir. Bu lehçelerin dışında kalanlarda ise kulak alıntısı olmaları nedeniyle ses ikâmesi neticesinde önemli sayılabilecek fonetik değişimlere tabi tutulmuşlardır.

3. Modern lehçelerde Arapça alıntı kelimelere uygulanan fonetik özellikler, dil tarihi ve karşılaştırmalı gramer bakımından değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Örneğin Başkurt Türkçesinde Arapça alıntılardaki kelime başı c- foneminin y- olması (**cebir** > yâbir); kimi lehçelerde Arapça kelimelerdeki -f > -p- değişimi (cefa > **Kzk.** japa; **Kır.** capa; **Özb.** cäfâ; **Tkm.** cefâ, cepâ; **Uyg.** capa); Arapça ğ sesinin önünde ğ türemesi ve ardında ağızsılaşıma olayının olması (**sa'at** > **Bşk.** säğät; **Krç.** sagat ; **Kzk.** sağat; **Tat.** seget; **Tkm.** säğat ; ... gibi.

4. Türk yazı dilleri arasındaki morfolojik ve leksik ortaklıkların (alıntılar da dahil olmak üzere) ve farklılıkların belirlenip karşılaştırmalı olarak ortaya konması gerekmektedir.

5. Türk yazı dillerinin ayrı ayrı her birinin dil ilişkileri (verintileri de dahil olmak üzere) tespit edilmeli, daha sonra bu monografilerden hareketle genel Türk dilinin ilişkileri çalışmaları bütünleştirilmelidir. Bu yolda yapılan bir çalışmayla, Türkiye Türkçesinin yazılı söz varlığındaki alıntı kelimeler değerlendirilmiş ve Arapça alıntı kelimelerin 6426 ile Türkçe Sözlük'ün %10.68'ine tekabül ettiği (Durmuş, 2004, s. 6) ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmerov, K. Z. (1964) *Russko-Başkirskiy Slovar'*, Moskova.

Akalın, Ş, H.; Tannagaşeva, N. N. (1995) *Şor Sözlüğü*, Adana

Aksan, Doğan (1995) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK-439 5. Baskı

- Aksan, Doğan (1996) *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara, Engin Yayınları
- Aksu, N.; Işık, A. (1997) *Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözcük Varlığı*, İstanbul-MEB Yayınları
- Altaylı, Seyfettin (1994) *Azerbaycan Türkçesi Sözcük Varlığı, I-II*, İstanbul-MEB Yayınları
- KB.** Arat, Reşit Rahmeti (1947) *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara, TDK, 3. Baskı
- Arat, Reşit Rahmeti (1979) *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Neşre Hazırlayanlar: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce) İstanbul, TKAE
- Arıkoğlu, E; Kuular, K. (2003) *Tuva Türkçesi Sözcük Varlığı*, Ankara-2003
- Atalay, Besim (1998) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, Ankara-TDK: 521, 4. Baskı
- Baskakov, N. A (1963) *Nogaysko-Russkiy Slovar'*, Moskova
- Bekmuhametov, E. B. (1977) *Kazak Tilindegi Arab-Parsı Sözleri, Tüsindirme Sözcük Varlığı*, Almatı
- Clauson, Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press
- Devellioğlu, Ferit (1999) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 16. Baskı
- Durmuş, Oğuzhan (2003) *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde Arapça Alıntı Ögeleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Durmuş, Oğuzhan (2004) "Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözcük" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 26. s. 1-21. Erzurum-2004
- Eren, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimoloji Sözcük Varlığı*, Ankara
- Doerfer, G. (1984) "Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözcük Varlığının Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler" (Çeviren: Dr. İlhan Çeneli) *Türk Dili*, S.392-393, s. 366-374.
- Gadjiahmedov, N. E. (1991) *Russko-Kumıskiy Slovar'*, Mahaçkala
- Gültek, Vedat (2004) *Rusça-Türkçe Sözcük Varlığı*, Ankara-Bilim ve Sanat Yayınları
- Gürsoy-Naskali, E.; Duranlı, M. (1999) *Altayca-Türkçe Sözcük Varlığı*, Ankara-TDK.
- Hafuz, M. E. (1995) *Russko-Karaimskiy Slovar' – Krimskiy Dialekt*, Moskva
- Hengirmen, M. (1999) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözcük Varlığı*, Engin Yay.-Ankara;
- Koç, Kenan (2003) *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözcük Varlığı*, Ankara-Akçağ Yayınları
- Komisyon (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözcük Varlığı*, Kültür Bak. Yay., Ankara
- Necip, Emir Necipoviç (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözcük Varlığı*, (Çev. İktil Kurban) Ankara-TDK
- Orubayeva, B. O. vd (1988) *Russko-Kırgızskiy Slovar'*, Frunze
- Tavkul, U. (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözcük Varlığı*, Ankara-TDK
- Tietze, A. (2002) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg – İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözcük Varlığı- CD*, Ankara, Halıcı Yazılım A.Ş.
- Yudahin, K. K. (1998) *Kırgız Sözcük Varlığı*, (Çev. A.B. Taymas) Ankara-TDK
- Yüce, N.; Çağatay, S.; Oraltay, H. (1984) *Kazak Türkçesi Sözcük Varlığı*, İstanbul-TDAV Yayınları